

**MINISTÈRE
DE L'ÉDUCATION
NATIONALE
ET DE LA JEUNESSE**

*Liberté
Égalité
Fraternité*

Rapport du jury

Concours : agrégation externe

Section : langues vivantes étrangères : hébreu

Session 2022

Rapport de jury présenté par :

Mme Orly Toren-Porte, IGESR, présidente du jury

Sommaire

- Remarque préliminairep.2
- Statistiquesp.2
- Rappel du programme de la session 2022.....p.4
- Rapport sur l'épreuve de dissertation en hébreu.....p.4
- Rapport sur la composition en langue française.....p.6
- Rapport sur l'épreuve de linguistique.....p.7
- Rapport sur l'épreuve de thème.....p.10
- Rapport sur l'épreuve de version.....p.13
- Rapport sur la leçon en hébreu suivie d'un entretien en hébreup.15
- Rapport sur l'exposé oral en hébreu suivi d'un entretien en hébreu.....p.17
- Rapport sur l'épreuve de traduction et commentaire littéraire, linguistique et historique en français de deux textes en hébreu.....p.18
- Annexes: textes proposés aux épreuves orales d'admission.....p.21

« Les rapports des jurys des concours de recrutement sont établis sous la responsabilité des présidents de jury. »

Remarque préliminaire :

Par souci de clarté et de fluidité de la lecture, la double écriture des terminaisons des mots féminin/masculin (exemple : « candidat.e ») n'est pas appliquée, étant bien entendu que ces mots font référence aux femmes comme aux hommes.

Statistiques

L'agrégation externe d'hébreu a été ouverte au concours en 2022 avec 1 poste à pourvoir. Le jury a retenu 3 candidats pour les épreuves d'admission, parmi les 3 candidats présents aux quatre épreuves écrites d'admissibilité.

Bilan de l'admissibilité :

Nombre de candidats inscrits : 5
Nombre de candidats présents : 3
Nombre de candidats admissibles : 3
Nombre de candidats admis : 1
Moyenne des candidats non éliminés : 8,35/20
Moyenne des candidats admissibles : 8,35/20
Nombre de postes : 1
Barre d'admissibilité : 06,56/20
Total des coefficients des épreuves d'admissibilité : 8

Notes obtenues aux épreuves écrites de tous les candidats ayant composé :

Épreuve de dissertation en hébreu :

Moyenne des candidats présents : 05,25/20
Moyenne des candidats admissibles : 05,25/20
Notes des candidats ayant composé : 03/20 ; 03/20 ; 9,75/20

Épreuve de composition en langue française

Moyenne des candidats présents : 10,67/20
Moyenne des candidats admissibles : 10,67/20
Notes des candidats ayant composé : 13/20 ; 12/20 ; 07/20

Épreuve de linguistique

Moyenne des candidats présents : 07,25/20
Moyenne des candidats admissibles : 07,25/20
Notes des candidats ayant composé : 13,75/20 ; 4,25/20 ; 3,75/20

Épreuve de traduction (thème et version):

Moyenne des candidats présents : 10,25/20
Moyenne des candidats admissibles : 10,25/20

Thème :

Moyenne des candidats présents : 10,17/20

Moyenne des candidats admissibles : 10,17/20

Notes des candidats présents : 14/20 ; 08,50/20 ; 08/20

Version :

Moyenne des candidats présents : 10,33/20

Moyenne des candidats admissibles : 10,33/20

Notes des candidats présents : 12/20 ; 12/20 ; 07/20

Bilan de l'admission

Nombre de candidats admissibles : 3

Nombre de candidats admis : 1

Barre d'admission : 10,97/20

Moyenne des admissibles portant sur le total général (total de l'admissibilité + total de l'admission) : 8,52/20

Moyenne des admis portant sur le total général (total de l'admissibilité + total de l'admission) : 10,97/20

Moyenne des admissibles portant sur le total des épreuves d'admission : 08,67/20

Moyenne des admis portant sur le total des épreuves d'admission : 10,33/20

Leçon en hébreu suivie d'un entretien en hébreu

Moyenne des candidats admissibles : 8,33/20

Moyenne des candidats admis : 09/20

Notes candidats présents : 09/20 ; 09/20 ; 07/20

Exposé oral en hébreu suivi d'un entretien en hébreu

Moyenne des candidats admissibles : 09/20

Moyenne des candidats admis : 09/20

Notes candidats présents : 11/20 ; 09/20 ; 07/20

Traduction et commentaire littéraire, linguistique et historique en français de deux textes en hébreu

Moyenne des candidats admissibles : 08,67/20

Moyenne des candidats admis : 13/20

Notes candidats présents : 13/20 ; 07/20 ; 06/20

ÉPREUVES ÉCRITES D'ADMISSIBILITÉ

Rappel du programme de la session 2022

I. LITTÉRATURE

Œuvres au programme :

1. ש"י עגנון, **שירה**, 1971
2. ש"י עגנון, **הרופא ורושתו**, 1941
3. יהודה עמיחי, **שירים 1948-1968**

II. CIVILISATION

L'immigration russophone en Israël dans les années 1990-2010

III. LINGUISTIQUE

Grammaire et réalité linguistique. Morphologie, syntaxe, sémantique

I. DISSERTATION EN HÉBREU

Rappel du cadre réglementaire

Durée : 6 heures

Coefficient 2

La composition porte sur le programme de civilisation ou de littérature du concours.

Rapport présenté par Mme Orly Toren-Porte, IGESR

Sujet de la dissertation en hébreu

מבקר הספרות בועז ערפלי כותב:

"בתוך שירת עמיחי הנתפסת כשירת יחיד, המספרת באורח אינטימי למדי על חייו האישיים, על משפחתו ועל עברה, על אהובתו או אשתו, על ידידיו ואירועי חייו, ובמיוחד על אהבתו ועל הקושי לקיים אותה בעולם כמות שהוא, שירה שנוח לדמות אותה מבחינות רבות ליומן אישי-אוטוביוגרפי המדווח על חייו של גבורה-משורר מיום ליום ומשנה לשנה, משתלבים כמו מאליהם, בכפיפות להקשרים הפרטיים והאישיים ביותר ולפי צרכיה של הסיטואציה האישית הספציפית, המרכיבים החברתיים והלאומיים הכלליים המקיפים וחודרים לתוכה.

[...]

הקונקרטי עדיף על המופשט, הספציפי - על הכללי, ובעיקר, מה שהוא קרוב לעולמו של היחיד או עשוי להיות קרוב לו, מה שמסייע לאושרו ולקיומו, עדיף על מה שמרוחק ממנו ועל מה שעשוי לפגוע בהם. 'כאן' עדיף על 'שם' ועל 'כל מקום'; 'עכשיו' חשוב מ'עבר' או מ'עתיד' (היסטוריה מזה, יעדים קולקטיביים ותכנון חברתי-לאומי, מזה); האחד - מן הרבים; אדם יחיד, משפחה, חשובים מן המדינה (מושג, מנגנון מנוכר, ישות לא חיה ובלתי מוחשית)."

על בסיס הציטוט מתוך מאמרו של בועז ערפלי, תארו ונתחו את "האני המשורר" העולה משירתו של יהודה עמיחי כ"יומן אישי אוטוביוגרפי" בדיו ואת תמונת העולם המצטיירת ממנו, תוך התייחסות מפורטת לאמצעים הפיגורטיביים ולבחירות הלשוניות והסגנוניות של המשורר. בחיבורכם, הביאו ציטוטים ודוגמאות מן השירים שבקובץ והסתמכו על עמדות המבקרים השונים המופיעים בביבליוגרפיה.

* בועז ערפלי, "שירת יהודה עמיחי: תמונת עולם, פואטיקה, משמעות פוליטית, ארבעים שנה של מחקר", בתוך: שורת המורדים: מחקרים בספרות העברית החדשה, כרמל הוצאה לאור, 2010

Rapport sur la dissertation en langue hébraïque

Poète du quotidien, des gens, des objets et des gestes de la vie courante, Yehuda Amichai (1924-2000), lauréat de nombreux prix littéraires prestigieux israéliens et internationaux est le poète le plus lu en Israël et le plus traduit en langue étrangère. L'œuvre au programme, **שירים 1948-1968**, rassemble les poèmes publiés par Amichai dans ses quatre premiers recueils. Ce « modeste révolutionnaire » s'impose dès ses débuts comme innovateur et se démarque de ses prédécesseurs et contemporains. D'une part il remplace le registre soutenu par le langage courant, matériau fondamental de son langage poétique. De l'autre, il détourne les grands thèmes collectifs au centre des préoccupations de la société israélienne de la première décennie du jeune état au profit d'une vision individuelle et intimiste.

Amihaï crée un nouveau langage poétique par la richesse et l'inventivité de ses métaphores et le recours à l'ironie, l'humour, la dérision et l'autodérision. S'il s'inspire des sources et intertextes traditionnels (bibliques, rabbiniques, médiévaux, prières), il les adapte et les détourne en créant des transformations thématiques et langagières inattendues. Intime et autobiographique, sa poésie est indissociable des grands thèmes sociétaux et des événements historiques majeurs dont il fut témoin. Dès son premier recueil *Poèmes 1948-1962*, Amihaï ne cesse de remettre en question la relation complexe que l'homme entretient avec Dieu et par extension, avec toute forme d'autorité, religieuse comme politique, ainsi que de s'interroger sur la validité de valeurs collectives telles que le mythe du héros. Au « nous » de sa génération, Amihaï, qu'Amos Oz a défini comme « le poète le plus casanier de notre poésie », oppose la vision douce-amère de l'amour : des femmes qu'il a aimées, des amis, des parents, des enfants.

Sur les trois copies, très inégales, seule une, la mieux notée, répondait à la question de l'énoncé sous forme d'une dissertation structurée. La problématique s'appuie sur la « poétique du camouflage » dans la poésie d'Amihaï, notion que le candidat emprunte à la critique Nily Sharf Gold. La problématique porte sur la contradiction entre l'aspect autobiographique de la poésie d'Amihaï et la « poétique du camouflage » qui consiste en la dissimulation intentionnelle par le poète de certains thèmes biographiques. Il s'agit notamment de son enfance en Allemagne et de ses racines culturelles et linguistiques germanophones, et donc « diasporiques ». Ces dernières seraient occultées au profit d'une image de soi qui met l'accent sur une identité israélienne « native ».

Une deuxième copie, qui se démarquait par un très bon niveau d'hébreu, développait certes des idées intéressantes et des questionnements pertinents, mais brodait autour de l'énoncé, sans problématique, sans développer une démonstration, ni s'appuyer sur des exemples concrets.

Une troisième copie témoignait, certes, d'une lecture de l'œuvre, mais la problématique proposée n'était qu'une paraphrase de l'énoncé précédée de la formule « Dans quelle mesure » et se terminant par un point d'interrogation. Déstructurée, décousue et linéaire, la composition consiste en une série linéaire de descriptions détaillées de plusieurs poèmes (erronées dans certains cas), sans aucun fil conducteur, avec des platitudes et lieux communs à la place d'une démonstration raisonnée.

La dissertation est un exercice qui répond à des règles précises. Elle ne saurait être confondue avec l'explication de texte. Un remplissage de pages avec des analyses détaillées de poèmes ne constitue pas une dissertation littéraire.

Hors-sujet et erreurs factuelles

L'exemple parfait d'un hors-sujet se trouvait dans une copie dans laquelle le candidat apporte la « preuve » de la reconnaissance d'Amihaï au plan national par le fait qu'il ait été invité par Shimon Peres à lire un poème lors de la cérémonie du Nobel pour la paix en 1994. Or, Yehuda Amihaï, était l'invité, non pas de Shimon Peres, mais d'Yitzhak Rabin, co-récipiendaire du prix avec Shimon Peres et Yasser Arafat), et c'est Rabin qui avait lui-même lu, lors de son discours un extrait du poème *אלוהים מרחם על ילדי הגן* et non pas, comme l'écrit le candidat *לא כברוש*. Pire, le commentaire du candidat sur ce poème (pourtant au programme !) est une ineptie : dans ce poème, dit le candidat, si tout le monde se trouve d'un côté pour soutenir la guerre, le poète, lui, se situe de l'autre côté car il est plein d'amour et seul l'amour peut l'emporter sur la guerre.

Il s'agit ici non seulement d'un hors-sujet, mais celui-ci est truffé d'erreurs factuelles regrettables et prouve une ignorance navrante de l'œuvre.

Dans une autre copie, un candidat qui commente le poème *המלך שאול ואני*, attribue à Amihaï des vers qui n'y apparaissent pas, confondant le texte de l'auteur avec le récit biblique du roi Saül.

Une autre erreur qu'il convient de rectifier consiste à attribuer la bonne connaissance du texte biblique à une éducation religieuse. L'enseignement scolaire de ces textes, qui constituent le fondement de l'hébreu dans toutes ses strates historiques est indissociable de la renaissance de la langue hébraïque et des programmes des écoles hébraïques dans la diaspora dès le début du 20e siècle ainsi que des écoles hébraïques du Yishuv depuis la période du mandat britannique. La Bible hébraïque est enseignée comme discipline obligatoire des programmes de l'ensemble de l'Éducation nationale israélienne et n'est nullement le monopole des écoles religieuses.

Enfin, il est inutile de consacrer une page ou plus à la biographie de l'auteur. Seuls les événements biographiques qui répondent au sujet, éclairent un poème spécifique ou s'inscrivent dans la démonstration de l'hypothèse articulée dans la problématique ont lieu d'être cités.

Du bon usage de la bibliographie

Notons que la lecture de la bibliographie demande un bon degré de vigilance. Si certains critiques (Nily Sharf-Gold, par exemple) attribuent à Yehuda Amichai le statut de « poète national », cette affirmation, reprise par deux candidats, est loin d'être un consensus. Ainsi, prétendre que la poésie du jeune Amichai dans le recueil au programme, s'inscrit dès ses débuts dans la construction d'une image de « poète national » frôle l'anachronisme.

Sur les trois copies, le jury a constaté que l'une ne faisait aucune référence à la bibliographie, une deuxième s'est contentée de citer des articles commémoratifs de la presse, publiés après le décès de Yehuda Amichai, une troisième copie, enfin, ne citait qu'un seul chercheur sans confronter ses opinions à ses contradicteurs.

La langue

Comme dans l'épreuve de thème, le jury a constaté des erreurs d'accord, de conjugaison, de prépositions et de syntaxe, ainsi que, dans une copie, des phrases inintelligibles.

II. COMPOSITION EN LANGUE FRANÇAISE

Rappel du cadre réglementaire

- Durée : 6 heures
- Coefficient 2

Composition en langue française sur une question se rapportant au programme.

Rapport présenté par Madame Rina Cohen-Muller, MCF, INALCO

Sujet de l'épreuve de composition en langue française :

העליה ההמונית מרוסיה בעשור שעבר היתה אמורה לשנות את פניה של ישראל, להציל אותה מהאיום הדמוגרפי הגובר של האוכלוסיה הערבית המתרבה במהירות, להחזיר על כנה את מעמדה כקהילה מערבית תרבותית של אשכנזים בלונדינים וכחולי עיניים במזרח התיכון. היא היתה אמורה להחזיר את השפיות, את המדינאות ואת הסוציאל דמוקרטיה לחזית סדר היום הפוליטי, ולהביא שלום ושגשוג. [...]

הצברים שגדלו על הרומנים של טולסטוי ודוסטויבסקי ציפו למצוא בעליה הרוסית את בבואתם הרגשנית של הוריהם ושל הורי הוריהם: מבטא מוזר, נפש רוסית מסתורית, והזדהות רגשית עם הנרדפים והנדכאים. במקום זאת הם מצאו עם קשוח, ציני ויהיר, שההזדהות הרגשית שלו אינה עוברת את גבולות הנאמנות השבטית.

הרוסים, לעומת זאת, באו למדינת היהודים וגילו למרבה המיאוס כי הגיעו למדינה זעירה, לבנטינית וחסרת חשיבות [...] הם חיפשו את הארץ המובטחת ומצאו את בתי הקפה ברחוב שינקין. הם רצו הרואיות ונתקלו בנהנתנות."

מתוך: אילנה גומל, אתם ואנחנו – להיות רוסים בישראל, אור-יהודה, הוצאת כנרת-דביר-זמורה-ביתן, 2006, עמ' 17

Dans les années 1990 se déroule un processus d'immigration massive en Israël de Juifs en provenance de l'ex-URSS. En tenant compte de la bibliographie du programme du concours, analysez l'interprétation, dans l'extrait ci-dessus, de ce phénomène qui transforme le paysage humain israélien.

Appréciation générale des copies :

- Les candidats ont montré une connaissance générale du thème du concours. Toutefois ils n'ont pas rendu de très bonnes copies, n'étant pas allés au fond du sujet. Trop souvent l'expression de « lieux communs » a remplacé l'analyse véritable.
- Ceci dénote d'une préparation médiocre qui ne tient pas vraiment compte de la bibliographie scientifique accompagnant le programme.

- Les candidats ont accordé une place excessive à des généralités sur l'histoire de l'immigration juive en Israël, ce qui devait, certes, servir de toile de fond au sujet mais ne répondait pas véritablement à la question posée.
- La question n'a pas été vraiment traitée d'une manière correspondant au niveau demandé pour un concours de cette nature.

La problématique de l'extrait présenté par la question porte sur la contradiction dans la perception de l'immigration russophone en Israël qui s'est déroulée dans les années 1990, du côté des Israéliens et de celui des immigrants eux-mêmes.

Il propose une appréciation du processus d'accueil et d'intégration au regard de la perception qu'en ont eu respectivement les arrivants et les accueillants. Ces deux visions se confrontent à la réalité des attentes qu'en ont les uns et les autres. Il est à rappeler qu'il s'agit d'un million de personnes arrivant dans un pays d'environ cinq millions d'habitants à l'époque.

S'il est correct que les candidats se sont référés aux différents processus d'accueil des immigrants en Israël depuis la création de l'État, en vue d'une mise en perspective du phénomène à traiter, il n'en demeure pas moins qu'il fallait avant tout porter le travail de réflexion sur la question spécifique de l'immigration russophone et sur la rencontre entre les deux populations.

Ainsi un plan chronologique seul ne pouvait être adopté pour cette composition. Il était, en effet, cohérent de construire un plan plutôt dialectique tenant compte des différents processus sociaux, des évolutions des perceptions identitaires à l'ère de la globalisation. La bibliographie contenait tous les éléments nécessaires pour ce faire.

Les candidats ont mis en avant leurs connaissances, marquées par une vision cloisonnée de la société israélienne en se focalisant sur la question de l'inégalité de traitement des immigrants juifs originaires d'Europe et de ceux originaires des pays arabo-musulmans essentiellement d'Afrique du nord. Les copies contiennent trop peu d'informations quant à l'immigration russophone dont il est question. À titre d'exemple, une copie la compare avec celle du BILU, un groupe d'immigrants originaires de l'empire russe (14 personnes) connu pour leur idéologie révolutionnaire qui a eu lieu dans les années 1880.

Dans un même ordre d'idées, les copies contiennent des analyses répandues sur les immigrations de la deuxième moitié du XXe siècle dans les pays occidentaux, ne tenant pas compte de la spécificité israélienne et des caractéristiques de la population russophone.

III. LINGUISTIQUE

Rappel du cadre réglementaire de l'épreuve de linguistique

- Durée : 5 heures
- Coefficient 2

Commentaire dirigé en français d'un support textuel en langue hébraïque, extrait du programme.

Rapport présenté par M. Shai Alfia, professeur agrégé, lycée Charlemagne, Paris et Mme Orly Cohen, professeure agrégée HC, Lycée Louis Le Grand, Paris

Sujet de l'épreuve de linguistique

* Les réponses seront rédigées en français

1. Morphologie :

Analysez du point de vue morphologique les exemples soulignés dans l'extrait de la nouvelle **הרופא וגרושתו** de S. Y. AGNON : donnez-en la racine, le schème, le mode de formation, et la partie du discours.

2. Syntaxe :

a. Analysez syntactiquement les trois phrases en caractères gras.

b. En vous appuyant sur le texte ainsi que sur vos connaissances personnelles, présentez les différents types de phrases en hébreu. N'oubliez pas d'illustrer vos propos par des exemples inventés ou tirés du texte.

3. À partir d'exemples choisis dans l'ensemble du texte, vous traiterez la question suivante :

L'histoire de la langue hébraïque à travers l'hébreu de S. Y. AGNON.

Pour le traitement de la question, vous présenterez les périodes historiques de l'hébreu.

Vous donnerez des exemples (lexique, syntaxe, archaïsme, etc.) tirés du texte pour illustrer vos propos et étayer vos arguments.

Texte de l'épreuve

נכנסנו לחופה כדרך רוב בני דורנו, בחשאי בלא פומבי. אני הרי קרובים אין לי, חוץ אולי מאותו קרוב שהכה עין על אבא. והיא מיום שנתקרבה אצלי נתרחקה מקרוביה. אף אותם ימים לא היו נוהגים לעשות בהם משתה ושמחה. מלכות יצתה ומלכות נכנסה ובין מלכות למלכות מהומה ומבוכה טירוף ותבוסה. **בני אדם שאתמול היו שליטים היום כבולים בבית האסורים או מתחבאים מחוץ למדינה.**

ובכן נכנסנו לחופה בלא קרובים ובלי קרואים, חוץ ממנין מצומצם שקראם השמש, בני אדם עלובים, שלפני שעה שתי שעות נקראו להלויית המת ולשעה זו נקראו לחופתי. מה עגומים היו בגדיהם השאולים, ומה מצחיקים צילינדריהם הזקופים ומה חצופות עיניהם הרעבתניות שציפו לשעה שיסתיים טכס הנישואין ויכנסו לבית השכר במעות שזיכתה להם חופתי.

לבי היה טוב עלי וככל שהיה הדבר משונה בעיני לא פסקה שמחתי. יכנסו אחרים לחופתם על ידי שושבינים אנשי שם ובעלי ממון ואני אכנס לחופה על ידי עניים שיקחו להם בשכר טרחתם פת לחם. **בנים אשר יולדו לנו לא ישאלו אותי אבא מי היה בחופתי, כשם שלא שאלתי אני את אבא מי היה בחופתי.** הכנסתי ידי לתוך כיסי והוצאתי כמה שילינגים ונתתי לשמש שיחלק להם יתר על שכרם. נטל השמש את המעות ואמר מה שאמר. נתייראתי שמא יבואו ויעטרוני בשבחים. זימנתי את עצמי לומר איני כדאי. אבל אף אחד מהם לא בא, אלא זה שחה על מקלו וזה מתח עצמו כדי שיהא נראה גבוה וזה הביט בכלה בעינים שאינן מהוגנות. שאלתי עליו את השמש. אמר השמש זה, והתיז את הזיין, זה פקיד היה וסלקוהו. נענעתי לו ראשי ואמרתי כך כך, כאילו סיימתי בשתי ככין אלו כל ענייניו. בין כך לכך בחר לו השמש ארבעה ממזומניו ונתן בידיהם ארבעה כלונסאות ותלה עליהם חופה ודחף מתוך כך לאדם אחד שהרכין עצמו ונתמוטטה החופה על ידו.

בתוך שאני עומד תחת החופה נזכרתי מעשה באדם אחד שכפתה אותו אהובתו שישאנה לו לאשה. הלך וכינס כל מאהביה שקילקלה עמהם קודם חופתה, כדי להזכיר לה חרפתה וכדי להתנקם מעצמו שהסכים לשאת אשה זו. כמה מכוער אותו האיש וכמה מכוער אותו מעשה. אבל אני, חביב היה עלי אותו אדם ואותו מעשה יפה היה בעיני. וכשעמד הרב וקרא את הכתובה נסתכלתי בשושבינים וציירתי לי כל פרט ופרט היאך היתה אותה אשה באותה שעה והיאך היו חבריה. וכן קודם לכן בשעה שאשתי הושיטה אצבעה לקראת טבעת קידושין ואמרתי לה הרי את מקודשת לי ידעתי מעצמי טיבו של אותו האיש מה היה באותה השעה.

ש"י עגנון, הרופא וגרושתו, על כפות המנעול, הוצאת שוקן, 1998 [1941], פרק ה', עמ' 371–372

Rapport sur l'épreuve de linguistique

Cette épreuve a pour objectif d'apprécier les connaissances des candidats, notamment dans les domaines ci-après :

- Morphologie : analyse des formes verbales et nominales et classification en parties du discours
- Syntaxe : présentation des types de phrases en hébreu
- Linguistique : présentation de l'histoire de la langue hébraïque (תולדות הלשון העברית) à partir d'un extrait de la nouvelle הרופא וגרושתו de S.Y. Agnon

Le support textuel pour l'épreuve de linguistique de la session 2022 était un extrait de la nouvelle de S.Y. AGNON qui faisait partie du programme.

La première partie du commentaire linguistique était une analyse morphologique (racine, schème, partie du discours) des exemples (noms, adjectifs, noms composés, e.g. état construit).

Si la plupart des candidats ont réussi la tâche de l'analyse en racine et en schème sans grandes difficultés, ils n'ont pas su employer les termes grammaticaux appropriés, par exemple : article défini, suffixe, désinence, schème verbal/nominal, dérivation, assimilation, métathèse, etc. La maîtrise des concepts grammaticaux pour les futurs pédagogues est plus qu'indispensable.

Le jury déplore le traitement souvent très partiel du sujet, et encourage les futurs candidats à aller plus loin dans leur analyse, notamment en expliquant la vocalisation, le *dagesh* doux/dur (morphologique ou non-morphologique), le *shewa* mobile/quiescent, les types de syllabes, et bien d'autres.

À titre d'exemple, voici l'analyse morphologique du substantif שָׁמַשׁ :

La racine de ce substantif est ש"מ"ש. Le schème nominal est קָטַל, schème nominal à *dagesh* dur morphologique, courant pour désigner les métiers. Ce nom commun est divisé en deux syllabes fermées, dont la dernière est accentuée.

Dans la partie syntaxique qui suivait cet exercice ont été proposées trois phrases à analyser syntaxiquement (avec l'aide de notions comme sujet, prédicat, complément circonstanciel, complément d'objet direct, complément d'objet indirect, épithète, apposition, copule et bien d'autres). De plus, les candidats devaient présenter les différents types de phrases hébraïques (simple, coordonnée, complexe, déclarative,

interrogative, exclamative) et illustrer leurs propos par des exemples. Pour mener à bien cette partie il fallait parcourir rapidement le texte pour en extraire des exemples. Une connaissance préalable des caractéristiques des différents types de phrases hébraïques était essentielle pour la réussite de cet exercice.

Voici un exemple d'analyse syntaxique de la phrase :

בני אדם שאתמול היו שליטים היום כבולים בבית האסורים או מתחבאים חוץ למדינה.

Il s'agit d'une **phrase déclarative complexe kolel** (*kolel* - type de phrase où deux constituants du même niveau, assurant la même fonction syntaxique, sont reliés par une conjonction).

(1) Proposition principale kolel – בני אדם היום כבולים בבית האסורים או מתחבאים חוץ למדינה

בני אדם – Sujet

כבולים או מתחבאים – Prédicat kolel

היום – Complément circonstanciel de temps

בבית האסורים – Complément circonstanciel de lieu, épithète

חוץ למדינה – Complément circonstanciel de lieu, épithète

(2) Proposition subordonnée relative simple – שאתמול היו שליטים

אתמול – Complément circonstanciel de temps

היו – Copule, sujet

שליטים – Prédicat

Pour les deux premières parties de l'épreuve, le jury déplore le grand nombre de hors-sujet, avec des analyses syntaxiques dans la partie morphologique, et vice versa. Cela démontre non seulement que la compréhension de la question était partielle, mais aussi que les candidats n'ont pas su distinguer la morphologie de la syntaxe. Les traductions des éléments soulignés ou mis en gras ne sont pas pertinentes et constituent un hors-sujet également.

Dans la dernière partie de l'épreuve, il fallait traiter la question de l'histoire de la langue hébraïque à travers l'hébreu de S.Y. AGNON. Il est inutile de proposer une introduction sur l'auteur ou sa vie, un hors-sujet lorsqu'il s'agit d'un exercice linguistique. En outre, il ne s'agit pas ici d'établir une liste de mots de vocabulaire tirés de l'hébreu biblique ou de l'hébreu mishnique, mais d'une analyse linguistique de la syntaxe, de la morphologie, du lexique, etc. Pour mener à bien cet exercice, il fallait d'abord présenter les 4 strates historiques de l'hébreu : l'hébreu biblique (לשון המקרא), l'hébreu mishnique (לשון חז"ל), l'hébreu médiéval (לשון ימי הביניים) et l'hébreu moderne (העברית החדשה), et expliquer, de façon synthétique, les caractéristiques principales de chaque strate en donnant des exemples tirés du texte.

À titre d'exemple, voici quelques éléments qui auraient pu être abordés par les candidats :

- 1) La morphologie : le schème verbal biblique הִתְפַּעֵל est remplacé en hébreu mishnique par le schème verbal נִתְפַּעֵל ; le suffixe -ן du pluriel caractérise l'hébreu mishnique, influencé par l'araméen ; l'analogie entre les catégories verbales ל"א et ל"י caractérise l'hébreu mishnique (יצאה et non pas יצתה).
- 2) La syntaxe : contrairement à l'hébreu biblique, qui aurait tendance à préférer l'emploi de conjonctions de coordination, l'hébreu mishnique préférerait les conjonctions de subordination : ש, כדי ש, בתוך ש ; le pronom relatif אשר, très courant en hébreu biblique, est remplacé en hébreu mishnique par le pronom relatif ש.
- 3) Le lexique : on estime à 8,000 mots seulement le lexique de l'hébreu biblique. À ceux-ci s'ajoutent des mots de vocabulaire tirés des autres strates de la langue.

Le jury déplore un manque de connaissances suffisantes dans le domaine de l'histoire de la langue. Au vu des lacunes constatées, le jury recommande vivement aux candidats de préparer l'épreuve à l'aide de la bibliographie indiquée au programme et de réviser la terminologie et les règles de la grammaire hébraïque.

IV. TRADUCTION

Rappel du cadre réglementaire

Épreuve de traduction

- Durée totale de l'épreuve : 6 heures
- Coefficient 2

Cette épreuve est constituée d'un thème et d'une version. Les textes à traduire sont distribués simultanément aux candidats, au début de l'épreuve. Ceux-ci consacrent à chacune des deux traductions le temps qui leur convient, dans les limites de l'horaire imparti à l'ensemble de l'épreuve. Les candidats rendent deux copies séparées et chaque traduction entre pour moitié dans la notation.

THÈME

Rapport présenté par Mme Orly Toren-Porte, IGESR

Sujet de l'épreuve de thème

- Robert, on me dit que vous avez introduit une dame dans le block K.
- Vous pouvez fouiller la baraque, non ?

Le commandant soupira, hocha la tête.

- Je comprends ces choses-là, Robert, dit-il avec douceur. Je les comprends très bien. Je suis né pour les comprendre. C'est mon métier. C'est pourquoi je suis monté si haut dans le Parti. Je les comprends et je ne les aime pas. Je dirai même que je les déteste. C'est pour ça que je suis devenu national-socialiste. Je ne crois pas, Robert, à la toute-puissance de l'esprit. Je ne crois pas aux conventions nobles, au mythe de la dignité. Je ne crois pas à la primauté du spirituel. Cette espèce d'idéalisme juif est ce qui m'est le plus insupportable. Je vous donne jusqu'à demain pour faire sortir cette femme du block K, Robert. Mieux que ça...

Ses yeux sourirent derrière son lorgnon.

- Je connais les idéalistes, Robert, et les humanitaires. Depuis la prise du pouvoir, je me suis spécialisé dans les idéalistes et les humanitaires. Je fais mon affaire des « valeurs spirituelles ». N'oubliez pas que, pour l'essentiel, nous sommes une révolution matérialiste. Donc... Demain matin, je me présenterai au block K avec deux soldats. Vous me livrez la femme invisible qui fait tant pour votre moral et j'expliquerai à vos camarades qu'elle sera conduite dans le plus proche bordel militaire, pour satisfaire les besoins *matériels* de nos soldats...

Ce soir-là, la consternation régnait au block K. Une bonne partie était prête à céder et à livrer la femme – les réalistes, les raisonnables, les habiles, les prudents – ceux qui savaient s'arranger, qui avaient les pieds bien sur la terre - mais ils savaient qu'on n'allait rien leur demander, que la question allait être posée à Robert. Et qu'il n'allait pas céder. Car si nous n'avions plus assez de force ou de foi pour croire à nos propres conventions, à notre mythe, à tout ce que nous nous étions raconté sur nous-mêmes dans nos livres et dans nos lycées, il refusait, lui, de renoncer et il nous observait de ses petits yeux moqueurs, prisonnier d'une puissance autrement formidable que celle de l'Allemagne nazie. Et il se marrait, il se marrait à l'idée que cela dépendait entièrement de lui, que les S.S. ne pourraient lui enlever par la force cette création immatérielle de son esprit, qu'il dépendait de lui de consentir à la livrer ou de reconnaître qu'elle n'existait pas.

[...]

Il n'y avait pas de force, il n'y avait pas de soldats, il n'y avait pas d'armes capables d'expulser du block cette fiction-là : on ne pouvait rien contre elle sans notre consentement.

Romain Gary, *Les racines du ciel*, éditions Gallimard, 1956, coll. « Folio », 1980, p. 241-244

Proposition de traduction

"רוברט, אומרים לי שהחדרת אישה לתוך בלוק/ אגף ק".
"אתה יכול לערוך חיפוש בצריף, לא כן?"
המפקד נאנח, נענע בראשו.

"אני מבין את הדברים האלה, רוברט", אמר ברכות. "אני מבין אותם היטב. אני מבין אותם מיום לידתי. זה המקצוע שלי. ומשום כך הצלחתי להעפיל למעמד כה גבוה במפלגה. אני מבין אותם ואני לא אוהב אותם. הייתי אפילו אומר שאני מתעב אותם. לכן הפכתי לנציג-סוציאליסט. אני לא מאמין, רוברט, בכל-היכולת של הרוח. אני לא מאמין בעקרונות נעלים, במיתוס של הכבוד. אני לא מאמין ברוח האנושית האלמותית. אני לא מאמין ברוחניות נשגבת. האידיאליזם היהודי הזה הוא בעיני הדבר הבלתי נסבל ביותר. אני נותן לך ארכה עד מחר כדי לסלק את האישה הזאת מבלוק ק', רוברט. יתר על כן... עיניו חייכו מאחורי המשקפיים.

"אני מכיר את האידיאליסטים, רוברט, ואת ההומניטרים. מיום שעלינו לשלטון, אני מתמחה באידיאליסטים ובהומניטרים. "ערכים רוחניים" הם הם תחום המיומנות שלי. אל תשכח, שהמהפכה שלנו היא חומרנית מיסודה. ובכן... מחר בבוקר, אתייצב בבלוק ק' עם שני חיילים. אתה תסגיר לידי את האישה הבלתי נראית שכה תרמה לשיפור מצב הרוח שלכם ואני אסביר לחבריך שהיא תובל לבית הבושת הצבאי הקרוב ביותר, על-מנת לספק את הצרכים ה"חומריים" של חיילינו... באותו ערב, השתרר ייאוש בבלוק ק'. רבים היו מוכנים להיכנע ולהסגיר את האישה – הריאליסטים, הנבונים, הערמומיים, הזהירים – אלה שיודעים להסתדר, אלה שרגליהם נטועות היטב בקרקע – אבל הם ידעו שלא אותם ישאלו, שהשאלה תוצג בפני רוברט. ושהוא לא ייכנע. לא היה כל טעם לנסות: לא היו לו כל כוונות להיכנע. בניגוד לנו, שאזלו כוחותינו ויכולתנו להאמין בעקרונות שלנו, במיתוס שלנו, בכל מה שסיפרנו לעצמנו על עצמנו בספרים ובבתי הספר שלנו - הוא סירב לוותר והביט בנו בלגלוג בעיניו הקטנות, שבוי בידי מעצמה אדירה פי כמה מגרמניה הנאצית. והוא עלץ, הוא עלץ לעצם הרעיון שרק בו תלוי הדבר, שהאס.אס.ים לא מסוגלים לעקור מרוחו בכח יצירה נטולת חומריות זו, שהחלטה בידו בלבד: להסגיר אותה, או להודות באי קיומה [...]. לא היה קיים כוח, לא היו קיימים חיילים, לא היו קיימים כלי נשק שביכולתם לגרש מהבלוק את הבלדיה הזאת: לא ניתן היה לעשות נגדה דבר ללא הסכמתו.

Rapport sur l'épreuve de thème

L'extrait proposé aux candidats de la session 2022 pour l'épreuve de thème est tiré du roman *Les racines du ciel*, œuvre qui a valu à Romain Gary (1914-1980) son premier prix Goncourt en 1956. Considéré comme le « premier roman écologique », son intrigue se déroule au Tchad en Afrique équatoriale française entre 1953 et 1955, peu avant la décolonisation. Morel, le personnage principal, résistant français rescapé des camps de concentration nazis se rend en Afrique pour tenter de sauver les éléphants dont 30.000 sont massacrés tous les ans pour leur ivoire. Dans cet extrait, il évoque avec tendresse son ami et codétenu Robert, qui remonte le moral de ses camarades grâce à un jeu d'imagination: il invente une femme qui partage la vie des prisonniers du block K.

Les candidats ont restitué l'extrait dans un hébreu relativement convenable. Cependant, les difficultés résidaient moins dans le lexique *per se* que dans la précision des choix de traduction. Ainsi, les termes qui traduisent l'antagonisme entre Robert, le résistant, et le commandant du camp, nazi convaincu, s'articulent autour de l'opposition entre la matière et l'esprit: la « révolution matérialiste » nazie, que le commandant oppose aux « valeurs spirituelles » des détenus représentés par le personnage de Robert. Ainsi, le jeu de mots associe la « révolution matérialiste » aux « besoins matériels » des soldats allemands. L'opposition entre la matière et l'esprit se poursuit dans le choix des termes employés par le commandant pour dénigrer ce qu'il désigne par la « la toute-puissance de l'esprit » et « la primauté du spirituel ». Le jeu de mots culmine, à la fin de l'extrait, par la synthèse opérée par le narrateur qui définit la femme imaginée par Robert comme la « création immatérielle de son esprit ».

Ainsi que le jury l'avait indiqué dans le rapport sur le thème de la session 2021, les termes issus des sciences humaines et politiques sont le plus souvent adaptés en hébreu à partir des langues européennes. Comme le communisme (קומוניזם), le socialisme (סוציאליזם), le capitalisme (קפיטליזם), ou encore l'אידיאליזם et l'אידיאליסטים (dans le texte du thème), c'est également le cas de « matérialisme » (מטריאליזם). L'expression « révolution matérialiste » aurait pu être traduite par מהפכה מטריאליסטית. Cependant, le jury a préféré la restitution de ce terme par חומרנית afin de respecter la répétition intentionnelle et conserver le sens. Ainsi, מהפכה מוחשית ou חומרנית signifie une « révolution concrète/tangible/palpable », locution qui omet le sens idéologique et philosophique du courant de pensée matérialiste auquel le commandant fait allusion. Signalons en outre que l'adjectif חומרי (matérialiste) n'est pas un synonyme de חומרי (matériel), entendu dans cet extrait au sens de besoin « physique » ou « charnel ». La traduction dans deux copies de « besoins matériels » par צרכיהם ou הגשמיים ou החומריים était correcte, mais ne pouvait être dissociée du jeu de mots « matérialiste » (l'aspect idéologique) et « matériel » (l'aspect charnel, physique).

Le terme « national-socialiste » devait être restitué par sa transposition hébraïque convenue: נציונל-סוציאליסטי ou, comme l'a fait un candidat par נאצי et non pas par des traductions approximatives telles que לאומי-סוציאלי ou encore לאומי סוציאלי.

Une autre difficulté consistait à trouver l'équivalent hébraïque du terme « humanitaire ». Dans un roman rédigé au début des années 1950 et qui se réfère à l'univers idéologique des années de la deuxième guerre mondiale,

le nom commun « humanitaire » (néologisme qui date du 19ème siècle), employé actuellement le plus souvent comme adjectif, désigne plus particulièrement des membres de la Croix Rouge et d'autres organisations internationales qui œuvraient pour le respect des droits de l'homme, dont ceux des prisonniers de guerre, les déportés, etc. Le terme « idéaliste », répété deux fois dans l'extrait, s'inscrit également dans ce contexte. Un candidat a restitué « humanitaire » par יפי נפש (« belles âmes »), terme certes contemporain, mais employé dans l'hébreu israélien actuel dans un sens péjoratif, proche de l'intentionnalité méprisante du commandant.

Registre de langue : le langage familier

דבר שמעצבן אותי במיוחד

סגרתי על

תאריך גג

מהדקה שהם עלו לשלטון

לא יכלו עליה

Accords féminin masculin

חשיבותו העליון

רגליהם מונחים

Contresens

אסור בגבורה נפלאה – Le mot « puissance » se réfère à l'Allemagne nazie comme puissance politique et « formidable » à son pouvoir militaire. Robert est précisément l'un de ces « idéalistes » détestés par le commandant. Il est certes, prisonnier politique, mais il est captif d'une puissance - son idéal - plus forte que celle des Nazis. D'où son courage.

האישה הנעלמת – la femme n'a pas « disparu », elle n'a jamais existé.

אני לא חושב בכוחה הבלעדי של הרוחניות – La traduction par « penser » est erronée : le commandant répète le verbe « croire » trois fois. **אני לא מאמין**

מאומה - le mot signifie « rien ».

התמחיתי בסוגות – **סוגות** signifie « genres »

היה מתלוצץ – le mot signifie « plaisanter », l'emploi de l'auxiliaire **היה** est erroné.

המפקד נשף – le mot signifie « souffler »

Inventions lexicales

מוסכמויות - le mot correct est **מוסכמות**

מיתוס הנכדות – le mot correct est **כבוד**

Prépositions et particules

לחטט **ב** à la place de **את** הצריך

מאמין **ב** (croire la parole de quelqu'un) à la place de **en** (croire en)

Comme dans les sessions antérieures, le jury appelle les candidats à la vigilance afin d'éviter les accords sujet-verbe et nom-adjectif erronés, la syntaxe qui fait fi des conjugaisons, de la concordance des temps, de l'ordre des mots et ce, sans mentionner des formulations parfois inintelligibles, enfin, une confusion entre le registre soutenu et le registre parlé.

Le style et l'ordre des mots

L'exercice de traduction ne consiste pas uniquement à transposer des mots isolés d'une langue à l'autre. Certains candidats qui manquaient visiblement de toute connaissance de la syntaxe hébraïque se sont contentés d'aligner de façon arbitraire des mots sans aucune réflexion sur le sens de la proposition qui en résulte.

Le passé en hébreu

La restitution en hébreu des multiples formes du passé français demeure l'une des difficultés majeures de la traduction. Le jury a constaté qu'une fois de plus, certains candidats ont traduit sans discernement les verbes français à l'imparfait ou au subjonctif par la structure composée **היה + בינוני** qui associe l'auxiliaire **היה** (verbe être au passé) avec un verbe à la morphologie du présent. Cette structure est utilisée en hébreu principalement pour décrire *une action répétée* ou *habituelle* au passé (ou dans certaines formules de politesse au conditionnel).

Faut-il rappeler aux candidats que la maîtrise de la conjugaison du passé hébraïque fait partie des connaissances fondamentales requises pour se présenter au concours ?

VERSION

Rapport présenté par M. Arnaud Bikard, MCF, INALCO et Mme Rina COHEN-MULLER, MCF, INALCO

Sujet de l'épreuve de la version

אין לך דבר שרוסיה גאה בו יותר מאשר גודלה. לא תמצא פטריוט שלא ינפח את חזהו ויאמר: "היו ימים שכדי להגיע מאסטרן לפֶטְרֶבּוּרְג נדרשו לך שנתיים". רק תתקשקש לשאול איך ומיד יסבירו לך שנהר הוולגה קופא בין שלושה לארבעה חודשים בשנה. בקיץ התעלות עלולות להיות בוציות והדוברות מתקשות לנוע בהן, כך שאתה יכול לרכוב או לשוט חדשיים-שלושה מתוך שנה שלמה, וזאת אם לא שבת על עקביך בבושת פנים.

אין לך דבר שרוסיה סובלת ממנו יותר מאשר גודלה. כמו ענק אדיר ממדים ועב בשר, שאינו מצליח לראות את חלקי גופו התחתונים, וודאי שאינו מסוגל להתכופף ולשרוך את נעליו, כך היא רוסיה: לעולם אינה מודעת למתרחש בין קפליה. אם חלילה היית יאקוטי המתגורר בסיביר וקרוב משפחה שלך נפטר במוסקבה, יכול להיות שהיית שומע על מותו באיחור של שנה. למרבה המזל אין הרבה יאקוטים שיש להם קרובי משפחה במוסקבה, אך לא זה העיקר. ייתכן שסוחר מלח מוסקבאי יידרש להגיע לאסטרן בענייני עסקים והנה ירצה לדעת מה עלה בגורל הירוונה של אישתו. אם יקבל ממנה מכתב הרי שנשלח לפני מחצית השנה, ואם יענה לה יקבל את תשובתה כעבור כמחצית השנה. האם ביכולתו לשנות את העבר או להיות מגיד עתידות? ודאי שלא. לכן, מוטב שלא ישיא עצות בענייני היום ויתרכז במילות אהבה כלליות, בדרישה בשלום ילדיו, בבריאותם ובתפילה. מאז ומעולם היו אלו חופשיות מזמן וממקום.

אם כך, אין להתפלא שפנייתו של המהנדס האוסטרי אַנטוֹן פֶּון גֶרְסֶטְנֶר, שהציע לחבר את רוסיה במסילות ברזל, התקבלה בהתלהבות רבה אצל הצאר ניקולאי הראשון. גם למקורביו לא היה ספק שההצעה הזאת עשויה לשפר את כלכלת האימפריה. אך הם הטילו ספק אם הענק המסורבל יוכל להפוך במהרה לאַתְלֶט קל רגליים. הלוא את אנגליה וצרפת מבקעות מרכבות פלדה חדישות וכולם מדברים שם על כוחות סוס ולא על הסוסים עצמם, ואילו ברוסיה יש המצאה חדשה: סוחרים את הקרונות של הרכבת בעזרת סוסים, הרי לך כוחות סוס ממשיים. האם עשרות אלפי ויורסטאות של פלדה מזדקרת יוכלו לבקע את השממות האדירות והסרבניות? ובעיקר, האם ישנו את פניה של רוסיה?

עד כה יאקוטים יושבים עם יאקוטים ומוסקבאים דרים עם מוסקבאים. אם יאקוטי יפגוש מוסקבאי יתמהו עד מאד ששניהם שייכים לאותה אימפריה. האחד תוֹרְפֵי-מוֹנְגוּלִי והשני מזרח-אירופי. דתם שונה – אף כי המוסקבאים ניסו לכפות על היאקוטים את הנצרות האורתודוקסית, הרי שהאחרונים נותרו שאמאנים באמונתם. ומה עם תחומי עיסוקם? פה יש מגדלי בקר ושם יש פקדים ורֶשְׁמִים. ועל מה ידברו היאקוטי והמוסקבאי זה עם זה? ובכן, אילו היו מבינים זה את שפתו של זה, אולי היו מוצאים דבר-מה לדון בו. האם את כל זה ישנו מסילות הברזל? קשה להאמין.

יניב איצקוביץ', תיקון אחר חצות, הוצאת כתר, 2019, עמ' 365-366

Proposition de traduction

Il n'y a rien qui rende la Russie plus fière que l'étendue de son territoire. Vous ne trouverez aucun patriote qui ne gonfle la poitrine en disant : « Fut un temps où pour se rendre d'Astrakhan à Saint-Petersbourg, il fallait deux années. » Vous obstineriez-vous à demander comment cela se fait, qu'on vous expliquerait aussitôt que la Volga reste gelée trois à quatre mois par ans. Qu'en été, les canaux peuvent être boueux et les barges peiner à s'y mouvoir, de sorte que, sur une année entière, il ne vous reste que deux ou trois mois pour voyager à cheval ou en bateau, lorsque vous n'êtes pas obligé de rebrousser piteusement chemin.

Il n'y a rien dont la Russie ne souffre plus que de l'étendue de son territoire. Un géant immense et corpulent, incapable de voir ses propres membres inférieurs, et à plus forte raison de se pencher pour lacer ses souliers,

voilà à quoi ressemble la Russie : elle n'est jamais consciente de ce qui se passe dans ses plis et replis. Si par malchance vous étiez un Yakoute résidant en Sibérie et qu'un de vos proches décédait à Moscou, il est fort possible que vous n'apprendriez son décès qu'avec un an de retard. Heureusement, il y a peu de Yakoutes qui aient de la famille à Moscou. Mais là n'est pas l'essentiel. Supposons qu'un marchand de sel moscovite ait besoin de se rendre à Astrakhan pour ses affaires et qu'il veuille savoir comment se passe la grossesse de sa femme. Si jamais il reçoit une lettre, c'est qu'elle a été envoyée six mois plus tôt environ et s'il lui répond, il ne recevra de réponse qu'après six mois supplémentaires. Serait-il capable de modifier le passé ou de prévoir l'avenir ? Bien sûr que non. Il est donc préférable qu'il ne fasse aucune recommandation sur le présent, et qu'il se contente d'exprimer son amour en termes généraux, de demander des nouvelles de ses enfants, de leur santé, et d'envoyer ses prières. Ce type de considérations sont, depuis toujours, indépendantes du temps et du lieu.

Par conséquent, il n'est pas étonnant que l'intervention de l'ingénieur autrichien Anton von Gerstner qui proposa de relier la Russie par le chemin de fer ait été reçue avec grand enthousiasme par le tsar Nicolas 1er. Son entourage également n'avait aucun doute qu'une telle proposition était à même d'améliorer l'économie du pays. Ils doutaient simplement du fait que le géant pataud pourrait se muer rapidement en athlète véloce. Alors que la France et l'Angleterre étaient sillonnées par des carrosses modernes en acier, et que tout le monde y parlait de la puissance des chevaux-vapeur et non des chevaux eux-mêmes, en Russie, il y avait une nouvelle invention : on faisait tirer les wagons du train par des chevaux et vous vous retrouviez avec une puissance en chevaux réels. Est-ce que des dizaines de milliers de verstes d'acier saillant seraient en mesure de transpercer les vastes étendues désolées et inhospitalières ?

Jusqu'à présent, les Yakoutes restent avec les Yakoutes et les Moscovites avec les Moscovites. Si un Yakoute venait à rencontrer un Moscovite, tous deux seraient fort étonnés d'appartenir au même empire. Le premier turco-mongol et le second européen de l'est. Leurs religions sont différentes mêmes si les Moscovites ont essayé d'imposer aux Yakoutes le christianisme orthodoxe, mais ces-derniers ont conservé leur foi dans le chamanisme. Et qu'en est-il de leurs occupations professionnelles ? Ici vous avez des éleveurs de bétail tandis que là-bas vous trouvez des employés et des secrétaires. Et de quoi parleraient le Moscovite et le Yakoute ? S'ils comprenaient la langue l'un de l'autre, peut-être trouveraient-ils quelque sujet de conversation. Est-ce que le chemin de fer changerait tout cela ? Difficile à croire.

Rapport sur l'épreuve de version

La version présente quelques difficultés syntaxiques et stylistiques. Le texte est construit sous la forme d'une série d'hypothèses, exprimées essentiellement au discours indirect libre. Certaines phrases, incluant nombre de propositions subordonnées et d'incises, demandaient une bonne maîtrise de la langue française afin d'éviter les maladresses et les lourdeurs. C'est le cas en particulier de la longue sentence du deuxième paragraphe commençant par : « ייתכן שוחר » qui a posé des problèmes à l'ensemble des candidats. Le texte ayant également un caractère argumentatif, il était important de saisir la valeur logique de certains termes, tel l'adverbe « וודאי » au début du deuxième paragraphe qui correspondait ici à un raisonnement *a fortiori*.

Sur les trois copies, deux présentaient de sérieux problèmes de niveau de langue : méconnaissance des règles du passé simple, sauts injustifiés du passé au futur (le futur est un temps du récit en hébreu, ce n'est pas le cas en français), utilisation de véritables barbarismes (« *de sorte à ce que »). Certaines de ces erreurs sont sans doute le fruit de la précipitation et l'on ne saurait trop conseiller de relire la traduction en faisant abstraction du texte original : beaucoup de ces fautes seraient ainsi évitées.

Quelques références plus techniques ont pu décontenancer les candidats. C'est le cas en particulier des « כוחות סוס », « chevaux-vapeurs », qui même lorsqu'ils ont été compris, ont souvent donné lieu à des traductions maladroites ou inexactes. Dans l'ensemble, la cohérence de la traduction doit toujours être privilégiée : les illogismes et fantaisies sont mieux identifiées lors de la relecture que lors du premier jet de traduction qui peut conserver ce type de scories.

ÉPREUVES D'ADMISSION

I. Leçon en hébreu suivie d'un entretien en hébreu

Rappel du cadre réglementaire

- Durée de la préparation : 4 heures
- Durée de l'épreuve : 1 heure maximum (exposé : 30 minutes maximum, entretien : 30 minutes maximum)
- Coefficient 3

Leçon en hébreu sur une question se rapportant au programme, suivie d'un entretien en hébreu avec le jury.

Sujet de l'épreuve

מלבד דמויותיהן המרכזיות של שירה והנריאטה, הרומן "שירה" מעמיד אלה כנגד אלה דמויות משניות של נשים. חלק מדמויות אלה עונות למוסכמות החברתיות של תקופתן והרקע החברתי שלהן, וחלק מהן פורצות, כל אחת בדרכה, את גבולותיהן של אותן מוסכמות. ביניהן: תמרה, זוהרה, ליסבט ניי, ד"ר קרויטמאייר, הקיסרית תיאודורה מביזנטיון... כיצד דמויות המשנה הנשיות מאפשרות למספר לבטא את עמדתו הגלויה והסמויה כלפי שירה והנריאטה? התייחסו לשתי דמויות משנה נשיות לפחות מלבד שירה והנריאטה בהסתמך על החומר הביבליוגרפי.

Aux personnages principaux de Shira et Henrietta, le roman Shira oppose des figures féminines secondaires. Une partie de ces dernières répond aux normes sociales de leur temps et de leur milieu social, tandis que d'autres vont à l'encontre de ces mêmes normes : Tamara, Zohara, Lisbeth Neu, le Dr. Kräutmeyer, l'impératrice Théodora de Byzance... Comment les personnages féminins secondaires permettent-ils au narrateur d'exprimer son point de vue explicite et implicite à l'égard de Shira et Henrietta ? Traitez au moins deux figures secondaires hormis Shira et Henrietta en vous appuyant sur la bibliographie.

La leçon en hébreu portait, pour la session 2022, sur les figures féminines secondaires dans le roman *Shira* et *Ur* la façon dont celles-ci éclairent l'attitude explicite ou implicite du narrateur à l'égard d'Henrietta, l'épouse et de Shira, l'amante, les deux protagonistes.

Il ne s'agissait pas de faire une présentation linéaire des figures retenues, encore moins d'illustrer l'opposition entre les unes et les autres par un classement schématique, mais de les aborder sous l'angle d'un questionnement. Or, les trois candidats ont fait l'impasse sur la deuxième partie de l'énoncé et n'ont développé que la première partie de la question. Cet écueil majeur a eu pour conséquence une présentation rudimentaire des personnages féminins du roman : normatives versus non-normatives. Ainsi, la belle et vertueuse Lisbeth Neu et Tamara la fille aînée du couple Herbst apparaissent du côté normatif de l'opposition. À l'inverse, les figures excentriques, volontaires et indépendantes de Théodora, l'impératrice de Byzance, l'insolente et révoltée Zohara, la deuxième fille des Herbst et le Dr. Kräutmeyer, la gynécologue (qui d'une part aide les femmes en mal d'enfant et de l'autre effectue des avortements tout en séduisant un jeune homme orthodoxe marié), apparaissent aux côtés de Shira.¹ Une lecture attentive de l'énoncé aurait évité cette lecture simpliste. L'énoncé, on le rappelle, précisait clairement que l'angle sous lequel la question devait être abordée était le regard que porte *le narrateur* sur ces femmes. En quoi et comment exprime-t-il sa vision explicite (ce qui est dit, narré) et implicite (les sous-entendus) ?

Ainsi, un candidat a présenté l'opposition entre les personnages sous forme d'un jugement de valeurs : les unes représenteraient le « bien », les autres le « mal » : Shira, serait une femme « diabolique ». À l'étonnement du jury, le candidat semblait ignorer la distinction fondamentale entre auteur et narrateur et a attribué ses propres jugements de valeur à l'auteur. Or, on le répète, la question portait, non pas sur les opinions d'Agnon, l'écrivain, ce qui aurait nécessité des connaissances qui dépassaient de loin le cadre du programme, mais sur l'expression des messages explicites et implicites par le narrateur de *Shira*.

¹ On pouvait s'interroger le sens donner à la prolifération dans ce roman de personnages féminins. P.ex. : Annia Brick, poétesse en langue allemande, réduite à gagner sa vie en tant que serveuse, ou encore Madame Bachlam, épouse du professeur éponyme, qui débite des poèmes insipides de salon, Sarini, femme de ménage chez Herbst et nourrice de la petite Sarah, la troisième fille de Herbst, etc.

Quelques pistes de lecture et d'interprétation de l'énoncé

Partant du principe que c'est le point de vue de Herbst qui prédomine, c'est à travers son regard que l'on pourrait trouver le fil conducteur qui relie les divers personnages féminins. Facettes contradictoires de sa propre personnalité, elles s'éclairent mutuellement, tout comme elles éclairent la personnalité de Herbst. Cet angle permet, de développer une problématique telle que le détournement des valeurs dites féminines et masculines dans *Shira* et de créer des passerelles entre les personnages. Ainsi, il est possible de s'interroger pour savoir si Henrietta est uniquement l'incarnation de la parfaite ménagère ou une femme autoritaire qui infantilise son mari, le traite comme un enfant et gère sa vie jusqu'au moindre détail? Est-elle juste une femme entretenue ou une femme qui travaille dur à l'égal de Shira, de Zohara, d'Lisbeth Neu ou du Dr. Kräutmeyer? En ce sens, la vision implicite du narrateur ne fait-elle pas apparaître Henrietta comme une personnalité aussi « masculine » que ses contreparties ? Le classement schématique des personnages féminins, on le voit, ne tient compte ni de leur complexité, ni des doubles messages (explicites et implicites) du narrateur, ni de l'ambiguïté foncière de Herbst qui éprouve un mélange de fascination et de répulsion à leur égard.

Si la passivité rime, selon les idées reçues, avec la féminité (le narrateur explicite), ne serait-ce pas Herbst, le protagoniste masculin, qui incarne l'élément passif et velléitaire (le narrateur implicite) à l'inverse des figures féminines dont le caractère et le quotidien est rythmé par l'action ? Rêveur, passif et exempté des soucis du quotidien, Herbst se démarque des femmes actives (par nécessité ou par choix) qui l'entourent par son insouciance puérile. Ne pourrait-on pas dresser un portrait du protagoniste en tant qu'éternel adolescent à la recherche de l'introuvable idéal féminin qui serait une (impossible) synthèse des figures féminines qui l'entourent ?

Temps et lieu

Étant donné que la question portait sur les normes sociales, il fallait, afin d'éviter des anachronismes, situer le roman dans le temps et le lieu de l'intrigue : les années 1930-40 dans la Jérusalem mandataire. Dans un deuxième temps, il fallait situer les personnages dans leur milieu social : le milieu de l'*intelligentsia* juive récemment immigrée d'Europe (et plus particulièrement celui des universitaires d'origine allemande), libérale (majoritairement peu ou pas pratiquante) et accessoirement le milieu du kibboutz (socialiste et antireligieux par définition), ainsi que le milieu orthodoxe.

Seul un candidat a présenté cet arrière-plan, pourtant nécessaire. A la place, certains ont débuté leur exposé par une longue introduction sur la biographie d'Agnon, perdant ainsi un temps précieux de leur exposé,

Problématique et structure de la leçon

La présentation de la leçon de la session 2022 par les trois candidats était de faible qualité, brouillonne et monotone. Un candidat s'est perdu dans des redites du texte du roman et des répétitions lors d'une présentation linéaire et décousue des personnages qu'il a sélectionnés sans aucun fil conducteur. Un autre candidat a posé des questions pertinentes mais n'a présenté ni problématique, ni plan, ni un développement. Un troisième candidat, le mieux noté, a fondé la leçon sur une citation du Gershon Shaked, l'éminent critique et historien de la littérature hébraïque moderne qui définit *Shira* comme un roman qui oppose, la tradition à la modernité. Toutefois, l'omission de la deuxième partie de la question et une présentation linéaire des parties, consacrées, séparément à un personnage unique (Lisbeth Neu, Tamara et Zohara) ne permettait pas au candidat de construire une argumentation qui tenait compte de l'ensemble, ni de nuancer des idées reçues telles que l'antinomie entre sionisme et religion juive.

Ainsi que le jury l'a indiqué dans le rapport sur la dissertation littéraire, répéter l'énoncé avec un point d'interrogation à la fin, comme l'a fait un candidat, n'est pas synonyme de la formulation d'une problématique. Or, on l'a dit, la problématique est l'élément central de la leçon, l'ossature générale de la démonstration, sa ligne de force. Comme son nom l'indique, elle est « ce qui pose problème ». Plus qu'une simple question, elle est une mise en tension entre le sujet de l'énoncé et l'œuvre.

De même que les présentations décousues qui dissociaient les personnages reflètent l'absence de plan et de développement argumentatif, l'étalage de détails insignifiants sur les faits et gestes de tel ou tel personnage sans une mise en rapport avec la problématique ne peut se substituer à une démonstration.

Enfin, lors de cette épreuve, il est fondamental de ne pas perdre de vue la dimension pédagogique de la leçon. Bien qu'il ne s'agisse pas d'une simulation de cours à des élèves, le jury vérifie les qualités d'intelligibilité et de persuasion du candidat. Celles-ci comprennent également le niveau du langage, la fluidité et l'aisance de l'expression orale en hébreu. Le jury a constaté de nombreuses erreurs grammaticales, un mélange de registres de langue (familier et standard) et, concernant le style très particulier du langage d'Agnon, la reprise d'expressions inusitées dans l'hébreu contemporain telles que גבוהית. Signalons également la confusion, dans un exposé, entre פלסטין (terme qui désigne la Palestine actuelle) et le terme ottoman et mandataire de

פלשטינה qui désignait l'ensemble du territoire qui comprend aujourd'hui Israël, les territoires occupés et l'Autorité palestinienne.

II. Exposé oral en hébreu suivi d'un entretien en hébreu

Rappel du cadre réglementaire

- Durée de la préparation : 3 heures
- Durée de l'épreuve : 1 heure maximum (exposé : 30 minutes maximum, entretien : 30 minutes maximum)
- Coefficient 3

Exposé oral en hébreu à partir de documents, hors programme, suivi d'un entretien en hébreu avec le jury. Dans son exposé, le candidat propose une lecture et un commentaire des documents qui lui ont été remis, mettant en évidence ce qui les relie et les éclaire mutuellement. L'exposé et l'entretien avec le jury doivent permettre d'évaluer les qualités d'analyse, d'argumentation, de synthèse et d'expression du candidat.

Sujet de l'épreuve

ממדיניות כור ההיתוך לרב תרבותיות : הסבירו את התהליך והתייחסו בעיקר לתקופה שבין שנות ה-80 לימינו. תנו דוגמאות מתחום התרבות.

Corpus

Document 1

מני מאוטר, ישראל כמדינה רב תרבותית, 08.12.2005, אוניברסיטת תל אביב

Document 2

ענת מופקדי, בין ריבוי תרבויות לרב-תרבותיות, YNET, 03.10.2019

Document 3

רוביק רוזנטל, רב תרבותיות וכור היתוך : המתנגשים המשלימים, <https://www.ruvik.co.il>, 04.01.2022

Document 4

כור היתוך ורב תרבותיות, <https://campusdev.ort.org.il>

Rapport sur l'épreuve de l'exposé oral

Le sujet de l'exposé oral hors programme de la session 2022 portait sur le processus de transformation de la société israélienne du *melting pot*, instaurée par Ben Gurion dans les années 1950 en multiculturalité, notamment à partir des années 1980. Les quatre documents proposés aux candidats présentent des angles différents : l'aspect historique et juridique dans l'article de l'universitaire et juriste Hagaï Mautner ; l'aspect linguistique dans l'article du grammairien Ruvik Rosenthal qui trace les influences des langues des immigrés comme le yiddish et l'arabe sur l'hébreu contemporain et part de l'hypothèse que la multiculturalité commence d'« en-bas » dans le langage populaire; une prise de position qui alerte contre les dangers d'une multiculturalité mal gérée qui crée de nouvelles discriminations dans la tribune d'Anat Mofkadi et un document pédagogique qui comporte des définitions de la multiculturalité et des notions annexes.

Les articles ont été bien compris par les candidats et l'exposé présenté dans un hébreu relativement correct malgré plusieurs erreurs grammaticales.

Seul un candidat, le mieux noté, a présenté un exposé structuré avec une introduction, une problématique et un développement cohérent. La problématique posait la question de savoir si les deux visions, le *melting pot* et la multiculturalité s'opposaient l'une à l'autre ou si elles pouvaient être complémentaires.

Un deuxième candidat a formulé une problématique : « Comment vivre en paix dans une société multiculturelle et quel est le rôle de la culture et des médias pour atteindre cet objectif ». Cependant, il a consacré la presque totalité du temps de parole qui lui était imparti à la présentation linéaire de chaque article séparément, sans avoir fait une synthèse des points de vue des auteurs, ni tenté de répondre à la question posée en introduction. Le jury a été surpris par le fait que le candidat ait présenté à la fin de son exposé le document pédagogique, destiné à faciliter l'accès aux notions liées à la multiculturalité comme s'il s'agissait d'un article d'auteur. L'absence de discernement et de hiérarchisation des documents a desservi le candidat. Un troisième candidat n'a pas formulé de problématique, ni structuré son exposé. Bien que le sujet et les documents aient été bien compris, le candidat a fondé ses propos sur des connaissances générales, sans tenir compte des définitions proposées, ni des spécificités des points de vue de chaque auteur.

Signalons également que la méconnaissance de l'histoire politique, sociétale et sociale de l'État d'Israël est réhébitorie : un candidat ignorait la notion fondamentale de מהפך, qui désigne la victoire du Likoud aux élections de 1977 et le changement radical de la société israélienne à partir de cette date. Une analyse de la multiculturalité à partir des années 1980 qui ne tient pas compte de cette notion est amputée de tout sens.

Conclusion

Le jury rappelle aux candidats que l'exposé ne consiste en aucun cas en la présentation linéaire des documents, mais en un discours structuré qui comprend une problématique, une analyse et une synthèse des points de vue des auteurs, leur mise en contexte et en opposition, enfin, une conclusion qui répond à la question posée par la problématique. La préparation à l'épreuve de l'exposé ne s'improvise pas. La maîtrise de l'histoire d'Israël est fondamentale pour la mise en contexte des documents relevant de la civilisation tout autant qu'un entraînement à la méthodologie de l'exposé et à sa structuration.

III. Traduction et commentaire littéraire, linguistique et historique en français de deux textes en hébreu

Rappel du cadre réglementaire

- Durée totale de la préparation : 2 heures 30
- Durée totale de l'épreuve : 1 heure 30 maximum (traduction et commentaire : 20 minutes maximum pour chaque texte, entretien : 25 minutes maximum pour chaque texte)
- Coefficient 3

Traduction et commentaire littéraire, linguistique et historique en français de deux textes en hébreu, l'un tiré de la Bible, l'autre de la littérature rabbinique (époque talmudique).

Les textes sont extraits du programme. Un entretien avec le jury a lieu après la traduction et le commentaire de chaque texte.

Les candidats disposent de 2h30 pour se préparer aux deux épreuves orales.

Chaque épreuve dure 45 minutes : 20 minutes de présentation du texte en intégrant les réponses aux questions écrites sur le sujet puis 25 minutes de questions orales formulées par les différents membres du jury.

Textes au programme

A. HÉBREU CLASSIQUE (BIBLE)

Textes au programme :

1. 2Samuel 11 - 12
2. 2Samuel 13 – 14
3. 2Samuel 18 – 19

B. LITTÉRATURE RABBINIQUE

Textes au programme :

Michna – Traité TA'ANIT : Midrash et Aggadah

Rapport présenté par M. Jonas Sibony, MCF, Université Paris Sorbonne

Hébreu classique (bible) - sujet de l'épreuve

I. Hébreu classique (bible) 2 Samuel 11, 1 à 15

- 1) Lecture et traduction des versets 1 à 5 ;
- 2) Analyse littéraire et linguistique de l'ensemble du texte.
- 3) Analyse littéraire et linguistique de l'ensemble du texte.

א ויהי לתשובת השנה לעת צאת המלאכים, וישלח דוד את-יואב ואת-עבדיו עמו ואת-כל-ישראל וישחתו את-בני עמון, ויצרו, על-רבה; ודוד, יושב בירושלם. {0} ב ויהי לעת הערב, ויקם דוד מעל משכבו ויתהלך על-גג בית-המלך, וירא אשה רחצת, מעל הגג; והאשה, טובת מראה מאד. ג וישלח דוד, וידרש לאשה; ויאמר, הלוא-זאת בת-שבע בת-אליעם--אשת, אוריה החתי. ד וישלח דוד מלאכים ויקחה, ותבוא אליו וישכב עמה, והיא מתקדשת, מטמאתה; ותשב, אל-ביתה. ה ותהר, האשה; ותשלח ותגד לדוד, ותאמר

הרה אָנְכִי. ו. וַיִּשְׁלַח דָּוִד, אֶל-יוֹאָב, שְׁלַח אֵלַי, אֶת-אוּרִיָּה הַחִתִּי; וַיִּשְׁלַח יוֹאָב אֶת-אוּרִיָּה, אֶל-דָּוִד. ז. וַיְבֵא אוּרִיָּה, אֵלָיו; וַיִּשְׁאַל דָּוִד, לְשִׁלּוֹם יוֹאָב וְלְשִׁלּוֹם הָעָם, וְלְשִׁלּוֹם, הַמְּלָחָמָה. ח. וַיֹּאמֶר דָּוִד לְאוּרִיָּה, רַד לְבֵיתְךָ וְרַחֵץ רֵגְלֶיךָ; וַיֵּצֵא אוּרִיָּה מִבַּיִת הַמֶּלֶךְ, וַתֵּצֵא אַחֲרָיו מִשָּׂאת הַמֶּלֶךְ. ט. וַיִּשְׁכַּב אוּרִיָּה, פֶּתַח בַּיִת הַמֶּלֶךְ, אֵת, כָּל-עַבְדֵי אֲדָנָיו; וְלֹא יָרַד, אֶל-בֵּיתוֹ. י. וַיִּגְדוּ לְדָוִד לֵאמֹר, לֹא-יָרַד אוּרִיָּה אֶל-בֵּיתוֹ; וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל-אוּרִיָּה, הֲלוֹא מְדַרְךָ אִתָּה כָּא-מִדּוּעַ, לֹא-יָרַדְתָּ אֶל-בֵּיתְךָ. יא. וַיֹּאמֶר אוּרִיָּה אֶל-דָּוִד, הָאָרוֹן וַיִּשְׂרָאֵל וַיהוּדָה יֹשְׁבֵי בְּסוּכֹת וְאֲדָנִי יוֹאָב וְעַבְדֵי אֲדָנִי עַל-פְּנֵי הַשָּׂדֶה חֲנִימִים, וְאֲנִי אָבוֹא אֶל-בֵּיתִי לְאָכַל וְלִשְׁתּוֹת, וְלִשְׁכַּב עִם-אִשְׁתִּי; חַיֵּךְ וְחַי נַפְשֶׁךָ, אִם-אֶעֱשֶׂה אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה. יב. וַיֹּאמֶר דָּוִד אֶל-אוּרִיָּה, שֵׁב בְּזֶה גַם-הַיּוֹם--וּמָחָר אֲשַׁלְּחֶךָ; וַיֵּשֶׁב אוּרִיָּה בִירוּשָׁלַם בַּיּוֹם הַהוּא, וּמִמָּחָרֵת. יג. וַיִּקְרָא-לוֹ דָּוִד, וַיֹּאכַל לֶפְנָיו וַיִּשְׁתֵּ--וַיִּשְׁכְּרֵהוּ; וַיֵּצֵא בְּעָרְב, לְשֹׁכֵב בְּמִשְׁכָּבוֹ עִם-עַבְדֵי אֲדָנָיו, וְאֶל-בֵּיתוֹ, לֹא יָרַד. יד. וַיְהִי בַבֹּקֶר, וַיִּכְתֹּב דָּוִד סֵפֶר אֶל-יוֹאָב; וַיִּשְׁלַח, בְּיַד אוּרִיָּה. טו. וַיִּכְתֹּב בְּסֵפֶר, לֵאמֹר: הִבּוּ אֶת-אוּרִיָּה, אֶל-מוֹל פְּנֵי הַמְּלָחָמָה הַחֲזָקָה, וְשַׁבְתֶּם מֵאַחֲרָיו, וְנָקָה וְנֹתַת .

Rapport sur l'épreuve d'hébreu classique (Bible)

Le texte présenté aux candidats de la session 2022 était tiré de 2 Samuel 11, 1 à 15 qui relate la rencontre entre le roi David et la belle Bethsabée qui se termine par le meurtre d'Urie, l'époux trompé, soldat au front, commandité par David.

Si les trois candidats ont présenté une lecture et une traduction correctes, l'écart était manifeste au plan de l'analyse littéraire et linguistique. Le candidat le mieux noté a fait preuve d'une très bonne présentation, d'une lecture excellente, de prononciations cohérentes et d'un respect des accents toniques ainsi que d'une très belle traduction. Le commentaire a été de bon niveau, une bonne analyse littéraire et quelques remarques très pertinentes. Il mêle habilement les aspects littéraires et linguistiques, le temps de présentation est respecté. L'exercice est bien mené. Le candidat a su répondre à une majeure partie des questions du jury, la bibliographie a été lue et bien intégrée, il fait preuve d'une impressionnante culture générale en étant à l'aise à la fois au niveau de l'histoire biblique, de l'histoire du texte, de l'histoire de l'hébreu et de la linguistique hébraïque.

Les deux autres candidats ont présenté une lecture fluide du texte (à l'exception, pour l'un d'entre eux, d'une ou deux imprécisions : deux *qamats qatan* prononcés /a/), ainsi qu'une traduction correcte. En revanche, le texte n'a pas été présenté comme il se doit, il n'a pas été replacé à l'intérieur du corpus biblique, ni au niveau du canon (deuxième livre de Samuel, *nevi'im, tanakh*), ni dans son contexte. Rien sur l'histoire de sa rédaction ou de sa composition / compilation. Dans un cas, les analyses littéraires et linguistiques ont également été presque inexistantes. Le candidat s'est contenté de raconter le passage et en a donné quelques interprétations connues. Il semble toutefois avoir lu une partie de la bibliographie sur l'analyse littéraire du récit biblique, qu'il a su restituer lors de son commentaire. En revanche, lors de l'interrogation du jury, le candidat n'a su répondre à presque aucune question. D'importantes lacunes sont à déplorer quant à la connaissance globale du livre de Samuel ainsi qu'en histoire de la langue et en grammaire biblique. La bibliographie n'a manifestement pas été assez prise en compte dans la préparation au concours. Un autre candidat a présenté de très sérieuses lacunes au niveau de ses connaissances en histoire ancienne et en histoire juive. Ainsi, à titre d'exemple, il était incapable de situer les livres de Samuel dans une chronologie historique cohérente, a confondu les dates de l'exil de Babylone et de la destruction du deuxième temple, etc.

Deux candidats ont manifestement omis de consulter la bibliographie, pourtant très riche, tant au niveau des ouvrages de linguistique qu'au plan de l'analyse littéraire du récit biblique. Dans les deux commentaires le temps de présentation n'a pas été respecté : 15m au lieu de 20 pour l'un, 10mn pour l'autre.

La présentation, qui doit normalement durer 20 minutes, s'est limitée à 10m20.

Le jury insiste sur le fait que le commentaire, l'analyse linguistique et l'analyse littéraire ne s'improvisent pas. Il ne s'agit, dans cette épreuve, en aucun cas d'une lecture traditionnelle, mais bien de commentaires fondés sur la recherche universitaire, dont la bibliographie fournit de nombreuses références aussi bien sur le plan historique que linguistique. Il est attendu des candidats qu'ils sachent situer les textes dans une chronologie historique cohérente, dans leur contexte historique spécifique, ainsi que l'histoire de la rédaction. Il en va de même du commentaire linguistique qui doit tenir compte des spécificités morphologiques et syntaxiques de l'hébreu biblique et les détailler.

B. LITTÉRATURE RABBINIQUE

Textes au programme : **Midrash et Aggadah**

Littérature rabbinique – sujet de l'épreuve

I. Littérature rabbinique (Mishna)

Traité Taanit 3,8

Sujet de l'épreuve :

Analyse littéraire et linguistique du texte suivant incluant lecture et traduction de ירדו כתקן à la fin.

על כל צרה שתבוא על הציבור--מתריעין עליהן, חוץ מרוב הגשמים. מעשה שאמרו לו לחוני המעגל, התפלל שיירדו גשמים. אמר להם, צאו והכניסו תנורי פסחים, בשביל שלא ימוקו. התפלל, ולא ירדו גשמים. עג עוגה, ועמד בתוכה ואמר, רבונו של עולם, בניך שמו פניהם עליי, שאני כבן בית לפניך; נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן, עד שתרחם על בניך. התחילו הגשמים מנטפים; אמר, לא כך שאלתי, אלא גשמי בורות שיחין ומערות. ירדו בזעף; אמר, לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון, ברכה ונדבה. ירדו כתקן, עד שעלו ישראל מירושלים להר הבית מרוב הגשמים. אמרו לו, כשם שהתפללת עליהן שיירדו, כך התפלל עליהן שילכו להן. אמר להם, צאו וראו אם נמחת אבן הטועים. שלח לו שמעון בן שטח ואמר לו, צריך אתה לינדוּת; אבל מה אעשה לך, שאתה מתחטא לפני המקום כבן שמתחטא לפני אביו, והוא עושה לו רצונו. עליך הכתוב אומר, "שִׁמְח אֲבִיךָ וְאִמְךָ וְתִגַּל יוֹלְדֶיךָ" (משלי כג, כה).

Rapport sur l'épreuve de littérature rabbinique

Le texte de littérature rabbinique proposé aux candidats de la session 2022 était tiré de Michna, Traité TA'ANIT 3, qui relate le récit de Honi Ha'Me'agel, le faiseur de pluie. Les éléments juridiques, propres au texte mishnique sont ici mêlés à des éléments folkloriques (Aggada) qui font apparaître Honi comme un personnage doté de pouvoirs surnaturels. En absence des pluies tant attendues, la communauté fait appel à Honi, qui apparaît ici comme une sorte de mage. Ce que la communauté n'obtient pas par ses prières, Honi l'obtient en s'adressant directement à Dieu. Cependant, Dieu semble se jouer de Honi : tantôt il n'envoie que des gouttelettes, tantôt des averses qui provoquent des inondations. Honi, pour sa part, rompu au difficile exercice du dialogue avec le Créateur, implore, insiste et finit par un acte surprenant qui s'inscrit plutôt dans un esprit de magie populaire.

La présentation de l'extrait devait tenir compte de sa structure littéraire dialoguée, de l'humour qui ressort du jeu que Dieu semble imposer à Honi enfin, de la clôture du passage qui relate la réaction institutionnelle de Shimon Ben-Shatah, président du Sanhédrin (2ème siècle av. l'ère actuelle) aux agissements magiques de Honi. Il était attendu des candidats qu'ils commentent les genres littéraires du Midrash et de l'Aggada et qu'ils distinguent ceux-ci des textes proprement juridiques de la Mishna. Le commentaire linguistique devait tenir compte des transformations qu'a subies l'hébreu au cours des siècles qui séparent la période biblique de la période mishnique et des manifestations morphologiques et syntaxiques de l'évolution de la langue dans le texte qui leur était proposé. Un arrière-plan historique devait compléter le commentaire (période du règne des Hasmonéens, conflit entre le Sanhedrin et les Saducéens, présentation du personnage historique de Shimon Ben-Shatah).

Le candidat le mieux noté a commis quelques erreurs de lecture mais la traduction proposée était de bon niveau. Dans l'ensemble il a répondu aux attentes du jury en présentant convenablement le texte, que ce soit au niveau littéraire ou linguistique. Surtout, il a su répondre à de nombreuses questions, en démontrant ses connaissances panoramiques du monde juif, sur l'histoire ancienne d'Israël, de la langue hébraïque, de la rédaction de la Mishna. Ses compétences en linguistique et grammaire hébraïque sont excellentes. Il est manifeste que le candidat a lu et travaillé intelligemment la bibliographie.

Les deux autres candidats ont présenté une lecture et une traduction correctes. L'un d'entre eux a su montrer au jury qu'il disposait d'une bonne culture de la littérature rabbinique, en présentant le texte au-delà du passage sélectionné pour l'épreuve. Toutefois, c'est dans le commentaire linguistique et l'analyse littéraire que l'écart s'est creusé entre les candidats : c'est au niveau des questions du jury que les difficultés sont apparues. Ainsi, pour un candidat, le commentaire littéraire était lacunaire. Il a fait cependant preuve de bonnes connaissances en littérature rabbinique en général. Cependant, dans les deux cas, la bibliographie n'a pas été assimilée. Un candidat en particulier a montré d'étonnantes lacunes au niveau des connaissances en histoire biblique, rabbinique, juive et de l'histoire de la langue hébraïque et autres notions fondamentales. Il ne semble pas avoir de notion de l'état de la recherche dans la discipline.

Conseils aux futurs candidats : Quel que soit le niveau du candidat avant préparation, il est primordial de travailler scrupuleusement la bibliographie donnée. En effet, au-delà du programme spécifique et des textes donnés dans ce même programme, les éléments de bibliographie ont pour objectif de former le candidat sur l'état de la recherche universitaire dans le domaine. Une bonne connaissance de cette bibliographie n'est pas facultative mais absolument indispensable.

Il faut aussi, le jour de l'épreuve prêter attention aux énoncés. En effet, savoir construire une présentation fluide et complète en 20 minutes fait partie de l'exercice.

ANNEXES

I. Exposé oral en hébreu suivi d'un entretien en hébreu

Documents proposés aux candidats :

Document 1 :

הפקולטה למפשטים, אוניברסיטת תל אביב: אברהם ב. יהושע, מסע אל תום האלף, מני מאוטנר, דבר ב"מועדון משפט וספר", 08/12/2002

<https://www.tau.ac.il/~law/~mautner/~luctuar> ישראל כמדינה רב-תרבותית - אוניברסיטת תל אביב

ישראל כמדינה רב-תרבותית

פעם אחת, בימים הרחוקים שבהם כל תלמיד תיכון בישראל למד ארבע שנים "ספרות" וארבע שנים "חיבור", ניגש נער אחד לבחינת הבגרות ב"חיבור". דורך המתין הנער לחלוקת טופסי הבחינה. מה רווח לו כשראה כי אחד משלושת הנושאים האפשריים היה: "כתוב על יצירה של הספרות העברית שראתה אור בשנים האחרונות." הנער הזדרז לכתוב על קובץ הסיפורים של אברהם ב. יהושע "מול הערות", שבו קרא, ושב וקרא. אני שמח לשוב ולהיפגש עם יצירה של אברהם ב. יהושע.

הנושא המרכזי ב"מסע אל תום האלף" של יהושע הוא המפגש הבין-תרבותי: מה קורה לנו כאשר אנו נפגשים עם בני אדם החיים על פי נורמות של תרבות שונה משלנו? כיצד צריכם אנו לשפוט בני אדם כאלו? כיצד צריכים אנו לנהוג בהם? יהושע מציע לנו התמודדות מורכבת ומעוררת מחשבה עם השאלות האלה.

הנושא שבו עוסק יהושע מעסיק את ישראל למן יומה הראשון, וכפי שאראה בהמשך לא תהא זו הגזמה לומר שהוא אחד משני הנושאים שיקבעו את דמותה בעשורים הבאים. הנושא מעסיק גם מדינות רבות בעולם. ובספר מדובר, שראה אור ב-1995, "התנגשות הציביליזציות", טוען פרופסור סמואל הנטינגטון מאוניברסיטת הרברד, שהנושא הזה הוא שיכתיב את טיבם של היחסים הבינלאומיים בעשורים הבאים ויקבע את גורלה של האנושות כולה בעשורים האלה. ברור אפוא שיהושע, הממקם את המפגש הבין-תרבותי שלו על קו התפר שבין צפון אפריקה ואירופה של סוף האלף הראשון, כותב בעצם על משהו שמעסיק את ישראל, ואת העולם כולו, ברגע הזה.

באופן אקדמי, הנושא שבו עוסק יהושע נדון תחת הכותרת של "רב-תרבותיות". מהי רב-תרבותיות?

אין תשובה ברורה ומוסכמת על השאלה הזו. סיבה אחת לכך היא שנושא הרב-תרבותיות נדון בעשורים האחרונים במסגרת כל הדיסציפלינות של מדעי הרוח והחברה. סיבה אחרת היא הכמות העצומה של הכתיבה בנושא. בקטלוג של אוניברסיטת הרברד ניתן למצוא אלף ושלוש מאות פריטים תחת הערך "רב-תרבותיות". ואת מספר המאמרים שכתבו על הנושא ניתן להעריך בעשרות אלפים.

אני סבור כי מאיר עיניים הוא להבחין בין שלושה הקשרים עיקריים שבהם ננקט המושג.

ההקשר הראשון הוא זה של המאבק התרבותי של קבוצות מיעוט - שחורים, נשים, הומואים, ילידים, מהגרים. בשנות השבעים החלו קבוצות אלה - בארצות הברית ובארצות אחרות - במאבק על כך שתכנים ספרותיים, אמנותיים והגותיים, המשקפים את החוויות הייחודיות של חייהן, יזכו לביטוי במסודות המדינה והחברה האזרחית העוסקים בשימור ובהפצה של ידע ותרבות. זירה מרכזית למאבק היו האוניברסיטאות ומערכת החינוך בכללותה, וכן המוזיאונים והתקשורת האלקטרונית. [באוניברסיטאות - המאבק על הקאנון, המאבק נגד מסורת הספרים הגדולים, אך לא רק; גם העדפה מתקנת של סטודנטים וחברי סגל אקדמי וסגל מנהלי בכל רמות הלימוד] המשתייכים לקבוצות המיעוט טענו שהעדר היכולת שלהם לפגוש בזירות האלה תכנים המשקפים את חוויות החיים שלהם ואת התרבות והיצירה שלהם - גורם להם לפתח תפיסה עצמית של ערך נמוך, וגורם למשתייכים לקבוצת הרוב בחברה לפתח כלפיהם יחס של חוסר כבוד.

הקשר שני שבו ננקט המושג רב-תרבותיות הוא זה של השינויים הדמוגרפיים שהתחוללו במדינות המערב, בעשורים האחרונים, בעקבות גלי ההגירה אליהן.

במדינות רבות במערב ניתן לאתר, בעשורים שלאחר מלחמת העולם השנייה, תהליך דומה: הכרה בכך שהצמיחה הכלכלית תלויה בהגדלת מספר העובדים, הובילה לעידוד ההגירה, ממדינות רחוקות. בעקבות גלי ההגירה האלה, השתנה ההרכב הדמוגרפי והתרבותי של כל מדינות המערב: מספר משמעותי של מהגרים שהם בני תרבויות לא-מערביות החל מתגורר בהן, בעיקר בערים המרכזיות.

בעקבות גלי ההגירה האלה, התפתחה במדינות רבות במערב פוליטיקה של רב-תרבותיות - פוליטיקה לקידום האינטרסים התרבותיים של המשתייכים לקבוצות המהגרים. הפוליטיקה הזו מיקמה את הקבוצה התרבותית כקבוצת-ביניים בין האזרח והמדינה. זאת, בניגוד לתפיסה המקובלת בחשיבה על המדינה במאתיים השנים האחרונות, שעל פיה נתפס האזרח כנשא של זכויות, הניצב מול המדינה במישור, בלא מתווכים, ובמעמד שווה לזה של כל שאר האזרחים. במסגרת הפוליטיקה הזו של הרב-תרבותיות, העלו קבוצות המהגרים שורה של תביעות: תביעה מהמדינה לחדול מהפעלת מדיניות מטמיעה של "כור היתוך", היינו תביעה מהמדינה לאפשר למהגרים לשמר את הזהות התרבותית הקודמת שלהם. תביעה מהמדינה לאפשר לקבוצות המהגרים להפעיל מוסדות לשימור התרבות הקודמת שלהם - בעיקר מוסדות חינוך ודת - ואף לתמוך כספית במוסדות האלה. ותביעה מהמדינה להינעם מלהחיל על קבוצות המהגרים את החוקים החלים בדרך כלל על אזרחי המדינה, היינו, בניגוד למסורת של המאות האחרונות, תביעה להחלה דיפרנציאלית של משפט המדינה. כך, סיקים בבריטניה ובקנדה תבעו - וגם קיבלו - פטור

מחובת חבישתן של קסדות מגן; יהודים ומוסלמים בבריטניה תבעו – וגם קיבלו – פטור מהחוקים המסדירים שחיטתן של בהמות, לנוכח העובדה שדרכי השחיטה של יהודים ומוסלמים אינן עומדות באמות המידה של החוקים האלה; ותלמידות מוסלמיות בצרפת תבעו לאפשר להן לבוא לבתי הספר כשהן חבושות כיסוי ראש, למרות שהמסורת החוקתית והחקיקה בצרפת אוסרים שימוש בסמלים דתיים בבתי הספר. [הנושא מעסיק את דעת הקהל, את העולם האקדמי והאינטלקטואלי, את בתי המשפט, את הפרלמנט ואת הממשלה בצרפת מאז 1989, בלא הפסקה]

ההקשר השלישי שבו ננקט המושג רב-תרבותיות הוא זה של מדינות שאימצו זהות לאומית רב-תרבותית, או מדיניות של רב-תרבותיות בתחומים שונים של חייהן. המדינה הבולטת ביותר בהקשר זה היא קנדה. החל מסוף שנות השישים, במענה להתגברות הלאומיות של הקנדים הצרפתים בקוויבק, ובעקבות שינויים נרחבים בהיקף ובאופי של ההגירה למדינה, פיתחו הממשלות של קנדה מדיניות של יצירת זהות לאומית חדשה למדינה: ממדינה בעלת זהות בריטית מובהקת למדינה רב-תרבותית, התופסת עצמה כמי שאוכלוסייתה מורכבת מקנדים בריטיים, קנדים צרפתיים, מהגרים, וילידים, כלומר: אינדיאנים ואסקימואים. בדומה לכך, באוסטרליה החלה מקודמת החל מראשית שנות השבעים תפיסה של זהות לאומית רב-תרבותית, שעל פיה המדינה מורכבת מאוסטרלים ממוצא מערבי (בעיקר בריטי), ממהגרים – בעיקר מהגרים מהמזרח הרחוק, ומילידים. [חשבו לרגע מה זאת אומרת להמיר זהות לאומית של מדינה. זה שקול כנגד חזרה בתשובה, חזרה בשאלה, המרת דת, בחיי האדם היחיד] ואילו בארצות הברית, בבריטניה, ובמדינות רבות אחרות, החלה מקודמת מדיניות של רב-תרבותיות מערכת החינוך. על פי המדיניות הזו, בניגוד למדיניות "כור ההיתוך" הקודמת, ילדי מהגרים מקבלים בבתי-הספר חינוך דו-שפתי: חינוך גם בשפת המדינה וגם בשפת הוריהם. יתר על כן, התכנים של החינוך הניתן לילדים האלה נסמכים בחלקם על תכני התרבות שהילדים גדלים בהם במשפחותיהם.

מאז אמצע שנות התשעים החלו מלומדים אקדמיים בישראל משתמשים במושג הרב-תרבותיות כדי להבין באמצעותו את המצב הישראלי. על מה מדברים כאשר אומרים ישראל היא מדינה רב-תרבותית?

כמו בארצות אחרות, גם בישראל מתנהל בעשורים האחרונים מאבק תרבותי של קבוצות מיעוט על הייצוג של תכני התרבות שלהן. כך למשל, בראשית שנות השמונים עתרו אינטלקטואלים מזרחיים לבג"ץ בטענה שסדרת הטלוויזיה "עמוד האש" לא הציגה באופן ראוי את תרומתם של יהודי המזרח לציונות. בעשור האחרון פעלו אינטלקטואלים מזרחיים לכך שתכניות הלימוד בבתי הספר יכללו תכנים של יצירה תרבותית מזרחית. ואילו נשים פועלות בעשורים האחרונים לכך שהאוניברסיטאות בישראל יפעילו תכניות ללימודי מגדר, וילמדו קורסים המשקפים את התיאוריה הפמיניסטית.

אבל, אני חושב שכאשר מדברים על רב-תרבותיות בישראל, לפחות כאשר הדוברים הם משפטנים, מדברים בעיקר על דברים אחרים.

אני סבור שמאיר עיניים הוא להבחין בין שני הקשרים שונים שבהם מתעוררת שאלת הרב-תרבותיות בישראל.

להקשר הראשון ניתן לקרוא "ההקשר של יחסי המרכז והפרפריה". סוג השאלות המתעורר בהקשר זה הוא באיזו מידה המוסדות המרכזיים של המדינה צריכים לאפשר לקבוצה תרבותית של מיעוט לחיות על פי התרבות הייחודית שלה, באופן השונה מערכים חשובים, המקובלים על הקבוצה השלטת במוסדות המדינה.

מכיוון שהחברה הישראלית היא חברה רב-תרבותית, בישראל קיימות לא מעט פרקטיקות של קבוצות תרבותיות, המעוררות שאלות מסוג זה: נישואי קטינות; ריבוי נשים - הבעיה שבה עוסק יהושע ב"מסע אל תום האלף"; רצח לשמירה על כבוד המשפחה; קהילות המחנכות את ילדיהן באופן המפלה בין בנים לבנות; התביעה של קבוצות דתיות שהמדינה תימנע מלגייס את בנותיהן לצבא; התביעה של הקבוצה החרדית שהמדינה תימנע מלגייס את בניה לצבא. כמו כן, במידה שהקבוצה הערבית תיתבע לעצמה אוטונומיה תרבותית, והמוסדות המרכזיים של המדינה יתנגדו לכך, כי אז הבעיה שתתעורר תהיה בעיה מהסוג של רב-תרבותיות בהקשר של יחסי מרכז ופרפריה.

בעובדה שהרב-תרבותיות של ישראל מעוררת בעיות מהסוג הזה אין כל ייחוד. בעיות כאלה מתעוררות כל העת במדינות רבות בעולם. אכן, הבעיות האלה זכו בשני העשורים האחרונים לדיון תיאורטי נרחב בשורה של דיסציפלינות אקדמיות. לדוגמה, חלק ניכר מההגות הליברלית של הדור האחרון הוקדש לדיון בשאלה עד כמה צריכה מדינה ליברלית לכפות את ערכיה על קבוצות לא-ליברליות, החיות בה. [עיקר הבעיות: רב-תרבותיות ופמיניזם. בדיוק הבעיה שעוסק בה יהושע: ריבוי נשים. ויהושע מלמד אותנו לא מעט על הבעייתיות המתעוררת: אסתר מינה אינה מבינה כיאות את מה שקורה במשפחה מרובת הנשים של בן עטר – אזהרה לכך שלא פעם שיפוט בין-תרבותי מבוסס על חוסר הבנה של השופט את התרבות האחרת]

ההקשר השני שבו מתעוררת שאלת הרב-תרבותיות בישראל הוא זה שניתן לקרוא לו "המאבק על המרכז": מאבק בין קבוצות תרבותיות שונות על השליטה במוסדות המרכזיים של המדינה, ועל עיצוב המשטר, המשפט והתרבות הפוליטית של המדינה. מי שמדבר על ישראל כעל מדינה רב-תרבותית - ובוודאי המשפטנים - מדבר בעיקר על הבעיות המתעוררות בהקשר הזה. מי שמדבר על ישראל כעל מדינה רב-תרבותית מדבר על המאבק המתקיים בישראל זה שלושה עשורים בין הקבוצה היהודית החילונית, המבקשות לשמר את אופייה של ישראל כדמוקרטיה ליברלית בעלת זיקה תרבותית וכלכלית הדוקה למערב, לבין הקבוצה היהודית הדתית, המבקשת להשליט בישראל את ההלכה היהודית ואת ערכיה של הציביליזציה היהודית. ומי שמדבר על ישראל כעל מדינה רב-תרבותית מדבר גם על מאבק שעלול להתפרץ בעתיד בין האזרחים הערבים של המדינה, שביקשו להמיר את זהותה של ישראל למדינה דו-לאומית או למדינה שאין לה זהות לאומית מסוימת - "מדינת כל אזרחיה", לבין האזרחים היהודים, שביקשו לשמר את אופייה של ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי.

כמה רחוק לאחור על פני ציר הזמן ההיסטורי צריך ללכת כדי להבין את המצב הרב-תרבותי העכשווי של ישראל? בהמשך להיסטוריון פרופסור שמואל פיינר מאוניברסיטת בר אילן, אני סבור ששורשי המצב הרב-תרבותי של ישראל נעוצים בשינוי הרדיקלי שהתחולל בעם היהודי עם צמיחתה של תנועת ההשכלה היהודית, בגרמניה של המחצית השנייה של המאה השמונה עשרה.

המשכילים ביקשו ליצור אדם יהודי חדש: אדם המשלב בחייו מחויבות להלכה ולציביליזציה של היהדות, יחד עם תכנים הלקוחים מההומניזם, מהליברליזם ומהמדע של המערב. צמיחת ההשכלה היהודית היא קו פרשת המים בהיסטוריה המודרנית של העם היהודי. למן צמיחת ההשכלה מתמודדים היהודים עם שאלת המינון של תכנים יהודיים ותכנים מערביים בחייהם האישיים, ובחיים הציבוריים של הקהילות שבהן הם חיים. כדאי לשים לב לכך שעם השאלה הזו מתמודדים לא רק יהודים דתיים, אלא גם יהודים חילוניים.

כך, חמש עשרה השנים של תנועת "חיבת ציון", 1882 עד 1897, היו רצף בלתי פוסק של משברים בין חברים חילוניים וחברים דתיים בתנועה, על רקע מחלוקות בשאלת אופי התרבות של החברה היהודית החדשה שהחלה מתגבשת בארץ ישראל. בהמשך לכך, בשבע שנותיה הראשונות של התנועה הציונית, בין 1897 ל-1904, נדרשו הרצל ונורדאו למאמצים עילאיים, כדי למנוע התפרקות באיבה של תנועתם הצעירה, לנוכח המאבקים החריפים שהתנהלו בה בין ציונים חילוניים וציונים דתיים בשאלת התכנים התרבותיים של הציונות.

כידוע, התרבות היהודית שהתגבשה בארץ ישראל במחצית הראשונה של המאה העשרים התפתחה כתרבות חילונית, מערבית ומודרנית, ברוח תפיסותיהם של אחד העם, ברדיצ'בסקי וברנר. תרבות זו הגדירה עצמה כתרבות עברית - אנטיזתה לתרבות היהודית הדתית של הגולה. ואולם, היא שאבה מלוא חופניים לא רק מהתרבות המערבית, אלא גם מהתרבות היהודית המסורתית, אף כי בעשותה כן היא חילנה תכנים דתיים, והמירה אותם לתכנים לאומיים. ברגע השיא של החברה היהודית החדשה - 15 במאי 1948 - נראה היה כאילו המאבק על הזהות התרבותית של העם היהודי בישראל הוכרע לתמיד: היהודיות החילונית, העברית, נראתה כמי שגברה על היהודיות הדתית באופן ניצח וחד-משמעי.

ואולם, קורותיה של ישראל בשלושת העשורים האחרונים מלמדים שהמאבק התרבותי הזה לא הוכרע; הוא רק נכבש. בעקבות התמוטטות ההגמוניה הפוליטית והתרבותית של תנועת העבודה במחצית השנייה של שנות השבעים, פרץ בישראל במלוא עוזו המאבק העומד במרכז החיים הפנימיים של העם היהודי זה למעלה משתי מאות שנים: המאבק בין יהודים חילוניים לבין יהודים דתיים על עיצוב הזהות התרבותית של העם היהודי, היינו המאבק על עיצוב הזהות האישית של היהודים. אכן, מלומדים לא מעטים משתמשים בביטוי - הקשה - "מלחמת תרבות", בתארם את מצב היחסים שבין יהודים חילוניים ויהודים דתיים בישראל, בשלושת העשורים האחרונים. ודומה כי לא יהא זה מוגזם לומר שבאירועי כפר מימון ב-20 ביולי 2009, מלחמת התרבות הזו עמדה על סף הידרדרות למלחמה ממש, "מלחמת אזרחים". [אני משאיר לכל אחד להחליט אם כל זה נמנע בסופו של דבר עקב נחישות המשטרה, תבונת מנהיגי המתנחלים, או שני הדברים גם יחד]

לכל הבעיות - הקשות - הקיימות בישראל בין יהודים חילוניים ויהודים דתיים, מצטרפות הבעיות - הקשות עוד יותר - שבין יהודים וערבים. האזרחים הערבים מהווים כ-20% מאוכלוסיית המדינה. ההערכות הן ששיעורם באוכלוסייה יגדל בתוך שניים-שלושה עשורים ל-23 או 25%. זהו מיעוט לאומי גדול, המהווה חלק מעם, שעימו נתונה המדינה במלחמה. המדינה מצידה נוהגת באזרחיה הערבים אפליה קשה בתחום הקצאת המשאבים החומריים; מדירה אותם מעיקרו של התהליך הפוליטי; אינה משתפת אותם במינהל הציבורי שלה; ואינה נותנת להם ביטוי בסמלים הציבוריים שלה. בספרות העולמית קיימת הסכמה נרחבת שמצבים מעין אלה סופם שהם מסתיימים בהתפרצות אלימה. אכן, התפרצות כזו כבר ארעה בישראל - בחודש אוקטובר של שנת 2000.

אמרתי שאין ייחוד בכך שהרב-תרבותיות של ישראל מעוררת שאלות של יחסים בין המרכז והפריפריה. לא כן כשהמדובר בהקשר השני של הרב-תרבותיות של ישראל - מה שקראתי "המאבק על המרכז". בנקודה זו, מצבה של ישראל הוא ייחודי. אני מכיר מדינה בעולם שבה קיים חוסר הסכמה כל כך עמוק בין קבוצות תרבותיות באשר למשטר, למשפט, לתרבות הפוליטית ולזהות התרבותית של המדינה. גם בארצות הברית קיים כידוע חוסר הסכמה עמוק בין חילוניים ודתיים. לעתים, דתיים קיצוניים מעלים באש קליניקות שבהן נעשות הפלות, ואף רוצחים את הרופאים המשרתים בהן. אבל הדתיים האמריקאיים אינם מבקשים להחליף את החוקה ואת המסורת החוקתית במערכת נורמטיבית דתית חלופה. המאבקים המתקיימים בארצות הברית הם אפוא מאבקים פרשניים, מאבקים "פנימיים" בגדרה של אותה מערכת נורמטיבית. לא כן, כשהמדובר בישראל. הפילוסוף ריצ'רד רורטי מגדיר "שיח בלתי נורמלי" כשיח המתנהל בין צדדים שאין מתקיימת ביניהם הסכמה באשר לכללי היסוד שבמסגרתם מתקיים השיח. בהשאלה מרורטי, אפשר לומר על ישראל שהיא "מדינה בלתי נורמלית". וכאמור, חוסר ההסכמה התרבותי בישראל הוא כפול. הוא קיים לא רק בין אזרחי המדינה היהודים לבין עצמם, אלא גם בין האזרחים היהודים והאזרחים הערבים. אני סבור אפוא שלא יהא זה מופרז לקבוע - בצער - שהמצב הרב-תרבותי של ישראל מעורר את הבעיות הקשות בעולם.

המצב הרב-תרבותי של ישראל הוא ייחודי מבחינה נוספת: מכיוון שהמאבק על אופייה התרבותי של המדינה לא הוכרע מעולם, ישראל היא דמוקרטיה ליברלית, מבחינת משטרה ומבחינת התרבות הפוליטית שלה, ואולם המדינה הישראלית תומכת באופן נרחב במוסדות - בעיקר מוסדות חינוך - שאינם מקבלים על עצמם את המשטר והתרבות הפוליטית של המדינה, ולעתים הם אף פועלים נגדם.

יתר על כן, מצבה הייחודי של ישראל מתבטא לא רק בתחום המימון; הוא גם ממוסד מהבחינה המשפטית. כך למשל, בתי הדין הרבניים הם חלק ממערכת המשפט של המדינה, ואולם, כמעט בלא יוצא מן הכלל, בתי הדין האלה אינם מאזכרים בפסקי הדין שלהם את חוקי הכנסת ואת פסקי הדין של בית המשפט העליון. הנקודה המעניינת היא שעמדתם זו של בתי הדין הרבניים מעוגנת, במידה מסוימת, בשבועת האמונים של דייני בתי הדין. על פי סעיף 10 לחוק הדיינים, תש"ו-1955, נוסחה של שבועת האמונים של דין הוא "אני מתחייב לשמור אמונים למדינת ישראל". בולט לעיין הוא כי חסרה בנוסח זה המילה "ולחוקיה", הכלולה בשבועת האמונים של כל שאר ממלאי התפקידים הבכירים במוסדות המדינה.

המצב הרב-תרבותי של ישראל מעורר שורה של בעיות קשות. כפי שראינו, יש בו גם פוטנציאל של אלימות. הבעיות האלה דורשות חשיבה מעמיקה, ופעולה נרחבת. אני רוצה להציע כמה מחשבות באשר לאופן שבו עלינו לטפל במצב הרב-תרבותי שלנו. אבחין בין שני הקשרים: ההקשר המשטרי-משפטי, וההקשר של טיפוח גישה המתאימה למצב הרב-תרבותי, אצל האזרחים של המדינה.

בהקשר המשטרי-משפטי, בראש ובראשונה עלינו לא להתיימש מהמשימה של יצירת חוקה שתהא מקובלת על הקבוצות התרבותיות העיקריות החיות במדינה, קבוצות יהודיות וקבוצות ערביות כאחת. אין לכחד. המשימה קשה. אבל הערך שבחיים משותפים במדינה רב-תרבותית במסגרתה של חוקה מוסכמת הוא עצום: חוקה תהפוך את ישראל למדינה "נורמלית", מדינה שבה המחלוקות הן פרשניות, מחלוקות פנימיות, בהבדל ממחלוקות של "סדר ראשון", מחלוקות בשאלה איזו מערכת נורמטיבית צריכה לשמש מסגרת לפעולתם של מוסדות המדינה.

שנית, מדינה רב-תרבותית צריכה לבזר חלק מההסדרים הנורמטיביים שלה מהמרכז לפרפריות התרבותיות. בנקודה זו טמונה המהפכה הגדולה ביותר שמושג המדינה הרב-תרבותית טומן בחובו. הדגם ששלט בחשיבה על המדינה בשתי המאות האחרונות היה זה של "מדינת האומה", ה-nation-state: מדינה העוסקת בתהליכים נרחבים של האחדה והטמעה – לעתים אפילו "בניין אומה" – והמחילה באופן נרחב הסדרים אחידים על כל אזרחיה. מדינה רב-תרבותית, לעומת זאת, אמורה לשמש מסגרת פוליטית לשיתוף פעולה בין אזרחים, המחזיקים בתפיסות נורמטיביות שונות ומגוונות, והמשתייכים לקהילות תרבותיות שונות ומגוונות. כדי למלא תפקיד זה, אמורה המדינה הרב-תרבותית לקבוע מספר מצומצם בלבד של הסדרים נורמטיביים החלים על כל האזרחים החיים בה, תוך העברה של הסדרים רבים לקהילות התרבותיות השונות החיות בה. במילים אחרות, במדינה הרב-תרבותית האזרחים אינם אמורים לצפות לכך שהם יוכלו להזדהות באופן מלא עם ההסדרים הנורמטיביים של משפט המדינה, ואזרחים שונים אמורים לחיות במסגרתם של הסדרים נורמטיביים, שהם שונים מאלו שבמסגרתם חיים אזרחים אחרים.

השינוי התפיסתי הגדול הזה טרם התרחש בישראל, ובעצם, הוא טרם התרחש במדינות רבות אחרות. עם זאת, ראוי לשים לב לכך שבמשפט הישראלי יש כמה הסדרים המגלמים את התפיסה הזו של המדינה הרב-תרבותית. כך למשל, אופייה של השבת נקבע בישראל על בסיס מקומי. גם נושא הגידול והצריכה של בשר חזיר מוסדר על בסיס מקומי. [ביקורת על גישת אמנת גביון-מדן, המחילה הסדר אחיד בסוגיית השבת על כל שטח המדינה. שבת וחזיר צריך להיות, וגם אפשרי – פדרליזם: הפרדה נורמטיבית על בסיס של הפרדה טריטוריאלית] אין במדינה הסדר אחיד בשאלת הנישואין והגירושין: בהמשך לשיטת המילט העותמנית, דיני הנישואין והגירושין הם הדינים של הקהילות הדתיות העיקריות החיות במדינה. עם זאת, לפחות כשהמדובר בקבוצה היהודית, ניתן לטעון שבהקשר זה האחידות עדיין רבה מדי. יהודים חילוניים מוכפפים – בנושא שאין חשוב ואישי ממנו – לדין הלקוח ממערכת תרבותית שהם אינם חיים בה את חיי היום-יום שלהם. ומערכת החינוך של המדינה מושתתת על קיומם של זרמי חינוך שונים, על בסיס ההשתייכות התרבותיות השונות של ההורים. ואולם, ניתן לטעון כי בהקשר זה הפיצול דווקא רב מדי, מבחינה זו שהמדינה אינה מקפידה על כך שכל הילדים הגדלים בה ילמדו תכני ליבה משותפים, שיכשירו אותם לחיים משותפים כאזרחים בוגרים באותה מדינה.

עד כאן באשר להקשר המשטרי-משפטי. הקשר שני, שבו נדרשים חשיבה ופעילות לנוכח המצב הרב-תרבותי של ישראל - הקשר לא פחות חשוב - הוא זה של טיפוח גישה אצל האזרחים, המתאימה למצב הרב-תרבותי של המדינה.

ברמה הבסיסית ביותר, עלינו להבין את הקשר העמוק, המכונן, שבין התרבות לבין זהות האדם. האדם מפנים את תכני התרבות שבה הוא חי רגע-רגע במהלך חייו. תכני התרבות מכוננים את הזהות של האדם, במובן זה שהם קובעים את הקטגוריות האינטלקטואליות, הקוגניטיביות והרגשיות, שבאמצעותן נותן האדם משמעות לקיומו בעולם וחווה את קיומו בעולם. התרבות קובעת אפוא את האנושיות הייחודית של כל אדם באופן העמוק והמכונן ביותר.

כבני אדם החיים במדינה רב-תרבותית, עלינו לטפח יחס של כבוד לתרבויות, וסובלנות כלפי תרבויות. בגלל הזהות שבין תכני התרבות שבה חי אדם לבין תכני התודעה של האדם, תופעה אנושית נרחבת היא האתנוצנטריות: גישה שעל פיה התרבות הפרטיקולרית שבה חי אדם נעלה על כל התרבויות האחרות, ולעתים אף גישה שעל פיה התרבויות האחרות הן חסרות ערך. ואולם, מהקשר שבין התרבות שבה חי אדם לבין התודעה - הזהות - של האדם, נובע הצורך במתן כבוד לכל תרבות: אם אנו מצויים לנהוג כבוד בבני אדם, כי אז אנו מצויים גם לנהוג כבוד בתרבויות שבמסגרתן חיים בני אדם, ושהתכנים שלהן מכוננים את הזהות של בני האדם. עם זאת, צריך להזכיר ולהוסיף שהכבוד שבו אנו מצויים לנהוג בכל תרבות הוא ראשוני ולכאורי בלבד: בחינה של תכנים מסוימים של תרבות אחרת עשויה להוביל למסקנה שלפחות בכל הנוגע לתכנים הספציפיים האלה, התרבות אינה ראויה לכבוד. ואולם, במקרים כאלה, ייתכן שהתגובה תצטרך להיות מונחית על ידי מידה טובה אחרת המתחייבת בתנאים של רב-תרבותיות: סובלנות, היינו הימנעות מנקיטה בצעדים פוגעניים כלפי הזולת, למרות השיפוט השלילי של התנהגות.

עלינו להיות מודעים לכך שבמדינה שהיא רב-תרבותית קיימת הסכנה של אבדן הסולידריות החברתית. במדינות רב-תרבותיות לא מעטות, וביניהן ישראל, קיימת התאמה בין מיקומו התרבותי של אדם לבין מיקומו הכלכלי: בני האדם המשתייכים לתרבות השלטת הם גם בני האדם היותר אמידים, ולהפך: בני האדם המשתייכים לתרבויות מיעוט הם גם בני האדם היותר עניים. בתנאים כאלה, כאשר קיים חייך תרבותי בין הקבוצה האמידה לבין הקבוצה הענייה, קיימת סכנה של אבדן הסולידריות החברתית במדינה. זאת, במיוחד אם בני הקבוצה האמידה תופסים את בני הקבוצה הענייה לא רק כשונים מהם מהבחינה התרבותית, אלא אף כמאיימים על הזהות התרבותית שלהם. [וזוה המצב הישראלי, וגם הצרפתי]

Document 2

בין ריבוי תרבויות לרב-תרבותיות

מאת: ענת מופקדי, מנכ"לית ארגון 'אנו עושים שינוי', 03.10.2019

החברה הישראלית במצבה הנוכחי מאופיינת בקיטוב, בשעמים ובאי-יציבות חברתית, כדי לחזק את הסדקים בחברה עלינו לתת ביטוי לכל אחד מהקבוצות המרכיבות אותה ולפעול יחד למען טוב משותף. רק כך נוכל להימנע מכאוס חברתי שאנחנו בפתחו. טור דעה של ענת מופקדי, מנכ"לית ארגון "אנו"

מגוון הקבוצות המרכיבות את החברה הישראלית הופכות אותה לחברה הטרוגנית, אך ריבוי התרבותיות שבה לא הופך את החברה הישראלית לרב-תרבותית. שהרי איך אפשר לקיים רב-תרבותיות כאשר חלק מהקבוצות בחברה הישראלית סובלות מקיפוח? איך רב-תרבותיות יכולה להתקיים בחברה שבמקום לראות בריבוי התרבותיות כחוזקה של החברה, רואה בה בעיה שיש להתגבר עליה? אם לא נקדם את החברה הישראלית לרב-תרבותיות אנו בפתחו של כאוס חברתי. עם העדה האתיופית אליו נחשפנו בצורה עמוקה לפני מספר חודשים הוא דוגמה ברורה לכך. המחאה התעוררה מתוך המקום הרדוד ביותר - צבע העור, ובשל סטיגמות גזעניות של המשטרה מול הקהילה. אך במקום שנלמד להכיר טוב יותר את הקהילה האתיופית, במקום לייצר מקום מפגש, יש בתוכנו מי שבורח, שמקים גנים נפרדים ומדיר את הקהילה הזאת. ההדרה לא בונה חברה אלא מרדדת אותה ומוציאה ממנה את העושר התרבותי.

שמירת הזהות מתוך הכרות של הצד השני

את התפיסה השטחית הזו ראינו גם בקבוצות אחרות, כשהמחקר המעמיק של 'משמר הבחירות האזרחי' גילה שהתרחשו זיפופים בקליפות, האצבע המאשימה כוונה בקלות לעבר החרדים והערבים, והנה בדיקה של מסד הנתונים הראתה שהזיפופים התקיימו בכל פלח של האוכלוסייה ובכל מגזר. הקמפיינים השונים במערכת הבחירות האחרונה עסקו רבות בפוליטיקה של זהויות. אך האם הם הצליחו להציג את העושר הקיים בקבוצות הללו? כדי לייצר חברה מאוחדת ולבנות זהות משותפת עלינו לכאורה לוותר על חלק מהזהות שלנו לטובת שמירת הזהויות של יתר הקבוצות. אך לא זו הכוונה, דווקא השמירה של הזהות של כל אחד מאתנו, מתוך הכרות של הצד השני, תוכל לסייע לנו ליצור חברה עשירה ומעמיקה יותר.

"דווקא השמירה של הזהות של כל אחד מאתנו, מתוך הכרות של הצד השני, תוכל לסייע לנו ליצור חברה עשירה ומעמיקה יותר"

היום אנו נמצאים במצב בו מפגשים בין קבוצות שונות בחברה הישראלית מתרחשים לראשונה במקרה הטוב בגיל הצבא, וגם אז זה כבר מאוחר מדי. עלינו למצוא את מקומות המפגש המוקדמים יותר כדי שהמפגש בסופו של דבר יהיה טבעי יותר, המפגש בין הזהויות בחברה צריך להתרחש בתוכניות הלימוד כמו גם במערכות החינוך הבלתי פורמליות, בתנועות הנוער ובמרחב הציבורי. ככל שנרבה במפגשים האלו כך נצמיח חברה מכילה יותר.

לא די בלהגיד ש"משהו לא בסדר"

הפתרון הבא מצוי באופן שבו התקשורת מייצגת עבורנו את המציאות, מד הייצוג של הסקטורים השונים יכול לצמצם פערים. הקבוצות השונות המרכיבות את החברה הישראלית מוכרחות לקבל גם ייצוג טוב יותר הן בתקשורת והן בפוליטיקה. במצב הנוכחי בו רוב המוחלט של ההופעות התקשורתיות בהן מוצגת הקהילה האתיופית, הן בדרך כלל בהקשר ספציפי כמו הפגנה או סוגיות משטרה, קל יותר לתייג את האוכלוסייה הזו באותם הקשרים ולקפוץ לסטריאוטיפים והכללות. תקשורת שמייצגת את מגוון הזהויות ויוצרת חיבור של האזרחים לקבוצות השונות יכולה לצמצם את הפערים ביניהן. ישנם מיזמים התורמים לכך כמו מאגר ISRALIST מבית 'אנו' המורכב ממומחים בעלי ידע בתחומים מגוונים שמגיעים ממגוון הסקטורים בחברה הישראלית – חרדים, נשים, אתיופים וכן הלאה, ומסייע לכלי התקשורת לבנות 'פאנל' מתוך הגיון וייצוג כלל הקבוצות בחברה. כדי להביא לשינוי ולהשפיע על מה שקורה סביבנו על כולנו יחד לקחת חלק בשינוי, זו הדרך שלנו לסולידריות. אם מגזר אחד ילחם על האינטרסים שלו בלבד לא תהיה לכך כל השפעה, אך אם כל הסקטורים ילחמו למען ועם אותו מגזר אז כבר תהיה לכך השפעה אמיתית.

פתרון בעיות של חלקים שונים בחברה הוא האינטרס המשותף של כל הקבוצות המרכיבות את החברה. אם אנשים לא ישמעו את קולם דבר לא ישתנה, החברה הישראלית צריכה את הכוח האזרחי, לא די בלהגיד שמהו לא בסדר בחברה הישראלית, צריך לקום ולשנות.

<https://www.ynet.co.il/Ext/Comp/ArticleLayout/CdaArticlePrintPreview/0,2506,L-5594812,00.html>

Document 3

רב תרבותיות וכור היתוך: המתנגשים המשלימים

מאת: רוביק רוזנטל, 04.01.2022

מול כור היתוך של שנות החמישים ניצבת הרב תרבותיות התומכת במגוון תרבויות. אלא שהניגוד הזה מדומה, והחברה הישראלית חווה תהליך משלים: הרצון הטבעי לחתור אל המשותף הישראלי, והמגמה לשמר ולחדש תרבויות ייחודיות. ומה מספרת על כך השפה?

שני צירופי לשון מתכתשים ביניהם בשיח הישראלי על זהות, שסעים אתניים ופניה של החברה: 'כור היתוך' ו'רב תרבותיות'. כל אחד מהם היה, בתקופת זמן נבדלת, לסיסמה מעצבות בהיסטוריה הישראלית, בעיקר ההיסטוריה התרבותית והחברתית. השניים מציגים לכאורה אפשרויות דיכוטומיות. מה הוליד את הצירופים האלה, מה אפשר ללמוד מהם, והאם מדובר כאן בדיכוטומיה אמיתית או שמא, מעבר ללהט האידיאולוגי שהן מייצגות, הן למעשה משלימות זו את זו.

הצירוף 'כור היתוך' מציע דימוי לתהליך ההיטמעות של קבוצות מהגרים בתוך החברה אליה היגרו. מקורו בהוראה זו באנגלית: *melting pot*. הצירוף נטבע על ידי הסופר היהודי-אנגלי ישראל זנגוויל, במחזה בשם זה משנת 1909, בו תואר מצב המהגרים בראשית המאה העשרים. מקור הדימוי בתנור להתכת מתכות, על פי ספר יחזקאל: "כִּהְיֶה הַכֶּסֶף בְּתוֹךְ כּוֹר כֵּן יִתְּכֶנּוּ בְּתוֹכָהּ" (כב 22). השאלה החשובה לענייננו היא האם כור היתוך הוא דימוי מתאר, או דימוי מנחה המייצג אידיאולוגיה. במקרה הישראלי הוא ודאי מייצג אידיאולוגיה. תפיסת כור היתוך אמרה שחברה חדשה חייבת לחתור לדפוסים משותפים וליצור תרבות חדשה המיוחדת לה. עליה להשליך מאחורי גווה את דפוס התרבות הישנים המייצגים את העולם הישן, במקרה זה, הגולה, וליצור תרבות חדשה

שנושאה יהיו הדורות החדשים, בני המהגרים. דור המהגרים, דור המדבר המודרני, נדרש לוותר על זהותו התרבותית והרגליו כדי להכשיר את הקרקע לתרבות החדשה.

השימוש הישראלי ב'כור היתוך' מזוהה עם תפיסתו של דוד בן גוריון, והוא אף הציג אותו לראשונה בנאום משנת 1951: "התקנו חוק חינוך-חובה כללי. חוק זה חל על ילדים בני 6-13. ואין ספק שבית-הספר היסודי הוא כור-המצרף הנאמן, אם כי אולי לא מספיק, של האומה". המקור כאן בספר משלי: "מִצְרָף לְכֶסֶף וְכֹר לְזָהָב, וּבְחֵן לְבוֹת ה'" (משלי כז 3). הנוסח 'כור היתוך', הלך והשתרש כדימוי הקולע ביותר לתפיסה של ההנהגה הישראלית באמצע המאה הקודמת, לפיה יש להטמיע את קבוצות ההגירה החדשות ואת תרבותן ומנהגיהן בתרבות הישראלית כפי שנוצרה והתגבשה בשבעים שנות מימוש הרעיון הציוני בארץ ישראל. התרבות הזו כבר כללה כמה מאפיינים מובהקים. היא נשענה בעיקרה על תרבויות קבוצות ההגירה מאירופה, כלומר, על היהדות האשכנזית אף כי החילונית; ובמרכזה עמדו סמלי תנועת העבודה: ההסתדרות, תנועות הנוער והקיבוץ. היא כללה מראשיתה את התפיסה שיש להנחיל את העברית למהגרים ובוודאי לילידי הארץ, ובמרחב הציבורי.

'רב תרבותיות' היא השקפה הגורסת שיש לאפשר קיום לתרבויות שונות בחברה אחת ולא לכפות תרבות הגמונית. המונח האנגלי הוא multiculturalism. שם התואר multicultural – רב תרבותי - נהוג משנת 1945 לערך. בגרמנית נהוג הכינוי Multi-kulti. רעיון הרב תרבותיות נוסח בחברות מערביות שונות קודם שהחל להישמע בחברה הישראלית, וראשית העיסוק בו במחצית המאה העשרים. גם הוא מתייחס לשינויים החלים בחברת מהגרים. מול תפיסת כור היתוך הוא מציג עמדת נגד, לפיה אין לפגוע בתרבות הקבוצה המהגרת, אלא להיפך, לעודד את הקול המיוחד שלה. בתחום הלשוני הוא מכבד את השימוש של המהגרים בשפות המוצא שלהם.

רימון ואבוקדו, סבאבה וביג דיל

מגמת כור היתוך זוכה היום לביקורת רבה, שכן היא בנויה על עקרון החיסור: כל מי שמצטרף חייב לוותר על תרבותו, על לשונו. התבוננות בדינמיקה של החברה והתרבות מגלה שההבנה הזו מצמצמת ואף מטעה. כור היתוך אינו רק מדיניות כפויה, אלא הוא גם צורך ואפילו אינסטינקט של האזרחים בחברה הישראלית על כל גווניה להיות שותפים לאיגמה ששמה 'ישראליות' או 'תרבות ישראלית', ולעצב אותה. במהלך רחב יותר מתרחש מהלך משלים. הרב תרבותיות, הזוכה לקבלה ומימוש הולכים וגדלים, מסייעת בסופו של חשבון לכור היתוך מלמטה, ולצמיחת תרבות משותפת.

איך מספרת לנו על כך השפה? היא מספרת לנו שתמיד הייתה כאן חברה רב תרבותית. כור היתוך הלשוני נועד להילחם ברב לשוניות הישראלית, אך הוא נחל כישלון כבר בדורות הראשונים להגירה. ישראל הייתה מאז ומעולם חברה שבה משתמשים ושומעים בליל שפות. שפות שונות התנחשו אל העברית עם גלי ההגירה, כשהדור הראשון ממשיך לאחוז בהם. רוסית ופולנית, גרמנית, והונגרית, יידיש ולדינו, ואחריהן יהודית בגדדית ויהודית מרוקאית ויהודית גאורגית וארמית ופרסית. מגדל בבל בציון. מי שמהלך היום בחוצות הארץ ישמע רוסית, אמריקנית, צרפתית ואנגלית בכל פינה, וגם את הערבית היברידיית של אזרחים ערבים רבים.

הנציגים הרב תרבותיים בשפה הם לא רק העולים בדור הראשון, אלא כמה מרחבי שפה חשובים. האחד הוא השפות המקצועיות השונות, הנשענות רובן ככולן על תרבות מקצועית בינלאומית. תחומים שלמים כמו בהייטק, שיווק מנומרים במונחים באנגלית גלובלית. בעבר ועד היום תחום הבניין, החשמל, הרכב ועוד נשענו על מונחים בגרמנית ובאנגלית. המוזיקה הקלאסית היא בינלאומית, בעיקר במינוח באיטלקית, למרות הניסיון ההרואי ליצור מילון מוזיקה עברי שלם.

תחום רב תרבותי לשוני חשוב הוא המזון. הלעז ניצח בעיצוב השפה הקולינארית, וכך מתחבט הסועד בין שניצל, סטייק או ספגטי, על אף שניתנה לו האפשרות לבחור בין כתייה, אומצה, שלא לדבר על אטריות שלוקות ברוטב. במזון הרחוב ההיצע הוא רב-לשוני: פלאפל, שווארמה, בורקס עם חמינאדוס או סתם סנדוויץ'. מוצרי יסוד נשארו בעברית: בשר, לחם, יין, אורז, קפה, סוכר. שמות הירקות והפירות הבסיסיים עבריים: עגבנייה ומלפפון, תפוח ואשכולית, זית ורימון, אך בין החדשים יותר נותרו רבים בלועזיתם: אבוקדו, זוקיני, מנגו ואננס, כאשר הצעתו של בן יהודה לקרוא לבננה מוז בעקבות הערבית לא צלחה.

תחום רב תרבותי רב לשוני נוסף הוא הסלנג הישראלי. הסלנג הישראלי נבנה על שני אדנים: היידיש והערבית הפלסטינית. אדנים אלה החלו לחבור יחדיו עוד לפני תחיית העברית, ברחובות ירושלים, טבריה ויישובים נוספים, שבהם פגש היישוב החרדי הישן את הערבים בחיי היומיום. הערבית הפלסטינית נוכחת כמעט בכל תחום שבו יש לסלנג תפקיד מרכזי. ברכות כמו אָהֵלן וְסָהֵלן, אינְשָאָלָה, דְחִילֵק וְסָחִתֵין. פניות לזולת כמו חָבּוּב, סָחֵבֵק, עֵינֵי. קללות כמו יְחָרְבֵתֵק. יֵלֵעַן אָבוּק. פּוּס אֹחֶתֵק. דְבְרֵי שְבַח כּוּמו אָחֵלָה. סָבָאבָה ועל הפיפאין. דְבְרֵי גְנָאֵי וְזִלְזוּל כּוּמו עֵלֵק. דְאֹוִין, בָּאָסָה, פְּדִיָסָה, פְּשָלָה. שפת הסכסוך אימצה מילים כמו אינתיפאדה, תהדיה ונכבה.

בעוד הערבית השפיעה מתוך המרחב הישראלי, היידיש מבטאת מעבר של שפת רוב האשכנזים אל המרחב הזה. בהיותה שפה עממית היא השתלבה בטבעיות בסלנג הישראלי כולל מילות סתם כמו עפעס, אזוי וכמובן 'נו' בשלל מנגינות. השפעת היידיש עדיין פעילה מאוד בתיאור תכונות אנוש, וזאת בערוץ המילים שעוכלו בעברית הישראלית כמות שהן. עד היום מתקיימת בשפה בתפוצה משתנית גלריית טיפוסים סוגונים ובראשה נודניק, שוויצר, פרייער, קוטר, נבך, פּוּץ, שמוק, טוּכֵס לייקר ואפילו מוישה גרויס וחיים יענקל. נשים מעצבנות כמו יאכנה, ינטה או צצקה באו אלינו מן היידיש. העסקנים הקטנים הסובבים אותנו הם הכאפר והמאכער שעושים סחר-מכר עם פצ'ה מצ'ה, משנוררים כל מיני פיצ'יפקעס ומוכרים כל מיני שמונצעס.

כמו בכל העולם, גם בעשורים האחרונים פרץ לעברית הישראלית הלעז הגלובאלי, הנולד בעיקרו משימושים באנגלית-אמריקנית. הוא שולט בתחומי טכנולוגיות המידע החדשות, המוזיקה החדשה, ומשפיע על שפת עולם העסקים. האנגלית מגיעה אל הדובר העברי בעשרות ערוצים שכולם רלוונטיים ויומיומיים. היא מגיעה במגע ישיר. חלק גדול מהישראלים נוסעים לחו"ל, שומעים ונזקקים לאנגלית. היא מגיעה דרך התרבות העממית: קולנוע, טלוויזיה, פופ וכמובן העולם הדיגיטלי לענפיו הרבים. לתחומים אלה נחשפים גם ילדים מגיל רך. השיח העברי מוצף בביטויים באנגלית, כגון בילט-אין, פד-אפ, נו-טיים, ביי, סורי, אין, פליז, לב יו, דרלינג, מאמי, גוד, ג'יזס, גוד, וויקאנד, פאק, היי, ביי, גיז, סטרייט, שופינג, קול, דיל, ביזנס, סלבריטי (בעיקר בצורת הקיצור סלב), ניו אייג' ועוד. גילוי לשוני חשוב של הרב תרבותיות הוא מה שקרוי 'הניב המזרחי'. היהודית המרוקאית ויתר שפות היהודים מצפון אפריקה החלו בעשורים האחרונים להיות נוכחים בשיח. הוא מקבל ביטוי במגוון תחומי הלשון: אוצר המילים, התחביר, ההגייה. הייחוד של הניב המסרחי נעוץ בכך שהוא מושפע במובהק מן הערבית היהודית העומד בבסיסו. אבויה (אבא), חָשומָה (בושה), בְּשָלָה (טיפשה),

שלוח (חסר תרבות). ובראש כפרה, חנון, להבריז פרחו ועוד. לצד אוצר המילים יש לניב המזרחי נוהגים תחביריים ייחודיים שגם הם נשמעים ומשמים בלשון הדיבור הישראלית.

המבטא הישראלי והניב המזרחי

המכנה המשותף לכל מה שהעליתי כאן הוא שמדובר ברב תרבותיות שאין לה מנהיגים. כלומר, לכאורה כור ההיתוך מונחה על ידי קברניטי המדינה החברה והתרבות, והרב תרבותיות משיבה לו בתהליכים מעין סטיכיים. אבל התיאור הזה רחוק מן האמת. כור ההיתוך מלמעלה הוא אירוע היסטורי קצר ימים, שבוודאי גם נעשו בו עוולות כלפי תרבויות מגוונות, ולא רק כלפי מזרחיים. אבל, כאמור, כור ההיתוך האמיתי גם הוא צומח מלמטה, מן הרצון של קהילות ובודדים החיים בישראל להשתייך, להיות ישראליים. לתהליך הזה יסודות משפיעים בהיבט הסוציולוגי, וגם תהליכים פנים לשוניים, ובראשם מה שקרוי 'מבטא ישראלי'. בתחום הפונטיקה פועל כור ההיתוך במהירות וביעילות. מבטאים, אופני הגייה והטעמה נעלמים מפני הדרך בה מדברים עברית בארץ ישראל. לכך תרמה גם ההחלטה החשובה של בן יהודה וחבריו לאמץ את ההגייה הספרדית, ובכך הוצאו לכאורה הן ההגייה האשכנזית והן ההגייה התימנית מן הנורמה הלשונית, ולכל היותר נותרו מהן עקבות בפולקלור ובזמר. ואף על פי כן, הפונטיקה הישראלית היא תערובת של השפעות, וניצחה בתהליך לא מכוון ההגייה האשכנזית דווקא, והעיצורים הגרוניים והנחציים נעלמו בפועל מן השפה.

כור ההיתוך הלשוני בא לידי ביטוי לא רק במבטא, אלא בנוהגי דיבור המאתגרים את הדקדוק הנורמטיבי, השפה התקנית, שהיא לכאורה נציג כור ההיתוך מלמעלה. זה התממש בדרך שבה למדנו לשון בבית הספר, או בספר התקנות "ודייק". משרשי העשב צומחים נוהגי הדיבור שלהם קרא חיים רוזן עברית ישראלית, ודווקא הם מייצגים איזו לשון כל ישראלית. בלשון הכל ישראלית לא אומרים וְבָבִית הספר אלא וְבִבִית ספר, או בְּבֶצֶר. בלשון הכל ישראלית אומרים ח'נוכה ופ'ורים, רח'ובות וב'ת ים, ד'ווקא ולג'מרי במלעיל ולא במלרע. בלשון הכל ישראלית השוואים הנעים והחטפים הפכו מחד לשוואים נחים כמו 'קְבִישׁ' ו'שְׁתִּיקָה', או לתנועות שלמות כמו מְדַבֵּר וְלֹהֲסִיכִים.

באופן פרדוכסלי דווקא הסלנג הרב תרבותי הוא מניע של כור ההיתוך של שורשי העשב. הערבית הפלסטינית והיידיש וכן הניב המזרחי המאתגרים את כור ההיתוך הלשוני הופכים לנחלת כלל הדוברים הישראלים בשיחת יומיום, ומאבדים את המיתוג הלשוני המקורי שלהם. זה מתחיל להשפיע גם על חדירת האנגלית הגלובלית לשפה הישראלית, אם כי היא עדיין משדרת זרות מסוימת.

חיים בכפיפה אחת

ההיסטוריה המתועדת, שאותה כותבים המנהיגים, משקפת לעיתים קרובות זרמי מעמקים ותהליכים הצומחים מלמטה ללא כיוון. בראשית ימי המדינה נכתבה ההיסטוריה של כור ההיתוך היזום, המדיניות המוצהרת, שהיה כאמור קצר ימים ודל הישגים, אם כי הותר צלקות לטווח הארוך באוכלוסיות שונות. בהיפוך היסטורי דווקא הרב תרבותיות, שצמחה מתוך המגוון הישראלי, זוכה בעשורים האחרונים לתמיכה יזומה, ממוסדת וממומנת. הדבר מתבטא בתחומים שונים כמו מוזיקה, מזון ולבוש, ימי מועד ספציפיים כמו מימונה וסיגד, וגם בתחום תרבותי לשוני: חוכמת הפתגם העממי, או חוכמת הסבתא. את התהליך מובילים דווקא בני הדור השני את נושאי הדגל הרב תרבותי, כמעין תיקון לאובדן נכסי התרבות של הוריהם וסביבתם. אחד הגילויים בתחום הוא עבודת שימור מרשימה של פתגמים, ניבים ומטבעות לשון מכל תפוצות ישראל. ספרי פתגמים ומטבעות לשון יצאו בשנים האחרונות כמעט בכל תפוצה. יידיש ולדינו, ארמית ואמהרית, עירקית, תימנית ומרוקאית ועוד. בצנרת שפות ותרבויות נוספות. מגוון התרבויות הישראלי זוכה להכרה, מימוש ושימור לדורות הבאים.

דווקא השפה, שבה כור ההיתוך הטבעי מובהק כל כך, מעידה שאין כור ההיתוך מוציא את האפשרות הרב תרבותית, אלא הם חיים בכפיפה אחת ומשלימים זה את זה.

המאמר מבוסס על הרצאה שניתנה בכנס "רב תרבותיות ישראלית" במכללה האקדמית באשקלון ב-27.12.2021

<https://www.ruvik.co.il/%D7%A4%D7%99%D7%A0%D7%AA-%D7%A2%D7%99%D7%95%D7%9F/2022/%D7%A8%D7%91-%D7%AA%D7%A8%D7%91%D7%95%D7%AA%D7%99%D7%95%D7%AA.aspx>

Document 4

כור היתוך ורב תרבותיות

בפרק לימוד זה אנחנו נלמד את הגדרות המושגים האלה, את הסיבות לנקוט בגישה של כור היתוך או רב תרבותיות, כור היתוך ורב תרבותיות.

במהלך שנות השבעים של המאה הקודמת, החל בישראל תהליך של מעבר מ"חברת כור היתוך" אל חברה" רב תרבותית". בפרק לימוד זה אנחנו נלמד את הגדרות המושגים האלה, את הסיבות לנקוט בגישה של כור היתוך או רב תרבותיות, את התהליכים שעברה החברה הישראלית שהובילו לשינוי ונראה מס' דוגמאות כיצד מתבטאת רב התרבותיות בישראל היום.

כור היתוך

הגדרה:

כור היתוך הוא התנור בו מתיכים מתכות לכדי תערובת אחידה, הביטוי כור היתוך מתאר מקום שבו מתמזגים יחד דברים שונים. בראשיתה של מדינת ישראל, הציפייה הייתה שהעולים החדשים יתאימו עצמם לחברה הקיימת, ולא משנה מאיפה הגיעו ומה היו המאפיינים שלהם, כור ההיתוך יהפוך את כולם לישראלים (המדינה החליטה מהי דמות הישראלי הרצוי).

הנחות יסוד בבסיס גישת כור ההיתוך:

שאיפה לאחידות תרבותית כדי לייצר חברה אחת הומוגנית, עם מאפיינים ברורים – מדרג תרבותי תפיסת כור ההיתוך האמינה שיש תרבות רצויה יותר וישנם מאפיינים שצריך לעקור. המטרה הייתה ליצור את" היהודי החדש" שסותר את היהודי הגלותי. אולם גישה זאת, שלא הגיעה מתוך שיתוף פעולה של העולים, יצרה תחושות של קיפוח ודיכוי אצל העולים שנדרשו לשנות את

אורחות חייהם: החלפת שמות לשמות" עבריים ישראליים, "דיכוי מאפיינים עדתיים (מנהגים/מוזיקה וכד') והחלפתם במנהגים ה"ישראליים", החלפת אופי הלבוש, גזיזת פאות וזקנים ועוד.

ההקשר ההיסטורי והסיבות לגישת כור היתוך:

מטרת הגישה הקיצונית, הייתה לשמור על אופי החברה שנוצרה. החברה הקולטת הבינה שבמהרה יהיו יותר עולים מאשר וותיקים, ולכן פעלה כדי לוודא שהחברה בישראל לא תאבד את משמעותה כחברה ישראלית. כדי לאחד בין המוני העולים ממקומות שונים, היה צורך בהגדרת הזהות האחדה הרצויה. החברה הישראלית נמצאה באותה תקופה בשלב גיבוש הזהות, בשלב זה לא היה בטחון בכך שהתהליך יצליח ולכן זהות שונה נתפסה כמאיימת.

רב תרבותיות

הגדרה:

רב תרבותיות היא תפיסה שלפיה אין צורך ליצור חברה חדשה אחידה, אלא לאפשר לכל קבוצה לשמור על מאפיינים תרבותיים שונים: שפה, דת, מנהגים ועוד. הקבוצות מאוחדות סביב נאמנות לאומית, למרות השוני ביניהן.

הנחות היסוד בבסיס הגישה:

ההכרה בכך שריבוי תרבויות מאפשר העשרה של החברה -
אין תרבות עדיפה יותר או פחות, יש יחס שווה לכל התרבויות -
יש סובלנות וכבוד בין תרבויות שונות

הגורמים שהביאו את החברה הישראלית למעבר לרב תרבותיות:

הקשר היסטורי

התהליך התחיל בארץ בסוף שנות 70 של המאה הקודמת, ובעולם התחיל כעשור קודם לכן.

הסיבות לכך:

בעולם, התגברה ההשפעה של גישת הפוסט מודרניזם, לפיה הכל יחסי, אין ערכים מוחלטים ולכן, אין תרבות עדיפה. בנוסף, התגברה ביקורת על הסדר החברתי שנוצר לאחר מלחמת העולם השנייה ששם מקום מרכזי להגדרת לאומיות וחלוקה בין קבוצות שונות.

בארץ:

החברה כבר לא חשה סכנה קיומית, ולכן התגברה השאיפה לקיום חיים נורמאליים ואף נהנתנים, היחיד היה במרכז ולא החברה כולה. המשמעות של התגייסות למען יצירת חברה אחידה פחתה. השפעות המשבר לאחר מלחמת יום הכיפורים, גישת כור היתוך זוהתה עם הממסד הוותיק, הביקורת כלפי הממסד הביאה גם לשאלות בנוגע לרעיון כור היתוך מחאות חברתיות, בעיקר של "הפנתרים השחורים", שהעלו למודעות הציבורית את תחושת הקיפוח של יוצאי ארצות האסלאם. מודעות לקושי של העולים מקטינה את התמיכה בגישת כור היתוך שמכריחה את כולם לאמץ עקרונות מסוימים ומתעלמת מהזהות הקודמת שלהם. המהפך הפוליטי ב-1977 כשמפלגת הפועלים כבר לא בשלטון, אין מי שימשיך לממש את עקרונות כור היתוך באותה צורה. שינויים בתקשורת, זמינות של אמצעי תקשורת שונים אפשרה לעולים להמשיך לשמור ולשמר את הזהות שלהם גם ללא תמיכה מסודרת מצד המדינה.

החברה התבססה, התייצבה והבינה שהדור השני והשלישי הופך לישראלי, גם אם לא מנסים ליצור כוח חברה חידה. וגם העולים השונים מביאים איתם תרבות עשירה שמסייעת לפיתוח החברה הקיימת.

ביטויים שונים לרב תרבותיות בישראל

להלן מספר דוגמאות, בתחומי מוזיקה, תקשורת וקולנוע שמציגות את השינוי והמעבר לחברה "רב תרבותית" מוזיקה: בנושא המוזיקה אפשר לזהות שני תהליכים: המוזיקה ה"מזרחית" כבר לא נמצאת בשוליים (פסטיבלים נפרדים, רצועות שידור נפרדות), אלא מהווה חלק מהמוזיקה המוכר (שירים מזרחיים מושמעים ברדיו, תוכניות כמו "כוכב נולד" מאפשרות מגוון של סגנונות מוזיקליים ולא רק מוזיקה עברית). בנוסף, המוזיקה ה"מגויסת" כמו שירי הלהקות הצבאיות, כבר לא נמצאת במרכז. אומנים שונים מתחילים ליצור ולהשמיע יצירות שעוסקות בזהות השונה והמיוחדת שלה. (מי שלא מכיר את דוגמאות, מוזמן לחפש ביו טיוב, לשמוע ולהתרשם). לדוגמה שלמה גרוניך ולהקת מקהלת שבא, הפרויקט של עידן רייכל, השיר "חולם בספרדית" בביצוע שלמה יידוב, שירים של ריטה בפרסית, מרינה מקסימיליאן שרה בעברית ורוסית, ועוד.

קולנוע:

מעבר מיצירה של סרטים המציגים את דמות היהודי החד (לדוגמה "הוא הלך בשדות" שעוסק בדמותו של הצבר) אל סרטים שונים המבטאים חוויות של תרבויות שונות, גם כאלה שלא מתאימות לדמות הישראלית הרצויה ע"פ כור היתוך.

לדוגמא:

מזרחיים : אביבה אהובתי, שחור
עירות פיתוח : סוף העולם שמאלה
עולים מרוסיה : החברים של יאנה
דתיים : ההסדר, מדורת השבת
חרדים : האושפיזין

הומוסקסואלים : הבעה, יוסי וג'אגר
קיבוצניקים : מבצע סבתא, אדמה משוגעת (סרטים שמציגים את הקיבוץ באור ביקורתי

תקשורת:

מעבר ממעט אמצעים שמשויכים פוליטית ו/או נשלטים על ידי המדינה, למגוון של ערוצי תקשורת המאפשרים קשר עם תרבויות שונות וביטוי לתפיסות מגוונות:
רדיו : תחנות רדיו אזורי, ערוץ 7 לדתיים, ערוצי רדיו חרדיים ועוד.
טלוויזיה : ערוצים מסחריים נוספים ערוץ 2 וערוץ 10, ערוץ 7 עם תכנים ברוסית, פתיחות לכל העולם באמצעות לווין או כבלים.
רשת האינטרנט מאפשרת קשר עם העולם כולו.

<https://campusdev.ort.org.il>